

E 129/4

TÁRSADALOM-, ÁLLAM- ÉS JOGBÖLCSELET

TEGHZE GYULA
EGYETEMI NY. R. TANÁR

DEBRECEN, 1937

VÁROSI NYOMDA, DEBRECEN.
1937—679.

TÁRSADALOM-, ÁLLAM- ÉS JOGBÖLCSELET

II.

GYAKORLATI TANOK

AZ IGAZI ÁLLAM ÉS A HELYES JOG

TEGHZE GYULA

EGYETEMI NY. R. TANÁR

DEBRECEN

1937

E 129/4

~~0433~~

0433

ELŐSZÓ.

A munka első, elméleti részében a tárgyalt jelenségeket — társadalmat, államot és jogot — minden vonatkozásaikban részletesen kifejtettem, ezen második, alkalmazott, az első kiegészítéseként jelentkező részben, azonban már csak a főelvek előadására, a vezető eszmék kiemelésére szorítkoztam, arra való tekintettel, hogy ez elveknek részletes, az egyes körülményeknek megfelelő tárgyalása, tehát az egyes, helyeseknek tartott intézményeknek és jogoknak vázolója már nem a bölcelet, hanem egy külön stúdium körébe tartozik, mint amely tan a kitűzött célok elérésére alkalmas eljárás megvalósítására törekszik. A gyakorlati életet szolgáló politika foglalkozik e részletek feldolgozásával; a bölcelet pusztán az elvek megállapítására szorítkozik.

Munkám egyébként tankönyv; polémiákba a mű ezen részében sem bocsátkoztam; igyekeztem ennek ellenére a felfogásommal ellentétes nézeteket is ismertetni.

Az egyes részek tárgyalásánál a forrásokra ugyan mindig hivatkoztam. Ennek ellenére szükségesnek láttam a tárggyal foglalkozók tájékoztatására a munka végén a társadalom-, állam- és jogbölcelet kimerítő bibliográfiáját is közölni, hogy ekként e bölcelet legeltérőbb irányában való tájékozódást az érdeklődők részére lehetővé tegyem.

TARTALOM.

	Oldal
Bevezetés	9
I. Rész. Az állam és a jog etikája.	12
1. §. A kérdés feltevése	12
2. §. Történeti áttekintés	14
3. §. A tanok bírálata	18
4. §. Kísérletek az állam igazolására	19
5. §. A jog igazolása	22
6. §. A helyes felfogás	24
II. Rész. Az állam és a jog értéktana (axiológiája). . .	27
Az igazi állam és a helyes jog	27
1. §. Bevezetés	27
2. §. Az eszményi államra vonatkozó felfogások. . .	27
3. §. A helyes jogra vonatkozó tanok	32
Az állam és a jog értelme és azok helye az értékek világában	38
4. §. Az értékelés	38
5. §. A helyesség problémája az államra és jogra vonatkozólag	42
6. §. Megoldási kísérletek : különböző rendszerek . .	43
7. §. Az igazságosság kérdése	44
Tárgymutató	48
Névmutató	50
Atársadalom-, állam-és jogbölcselet bibliográfiája	51

BEVEZETÉS.

Elméleti és gyakorlati állam- és jogbölcselet.

1. A társadalom-, állam- és jogbölcselet az e körbe tartozó jelenségek megértését célzó *elméleti részében* az állam berendezésének, a jog fogalmának meghatározásával, e jelenségek lényegének megállapításával, a mindenségben elfoglalt helyöknek megjelölésével foglalkozott.

Szemben e megállapításokkal az ezen alakulatoknak az életben megfelelőségét kutató, *gyakorlati* (alkalmazott) *részében*¹ e bölcselet — az állam- és jogbölcselet — e jelenségek gyakorlati jellegével egyezően azt nézi, milyenek legyenek már most e képződmények, az állam és jog, minő jelleggel bírjanak, hogy lényegüknek megfeleljenek, minő legyen tehát az *igazi állam és a helyes jog*?

Egy új nézőpont alapján történő szemlélete lesz ez az ide tartozó jelenségeknek.

Míg eddigelé az állam és a jog megismerésénél tényezőként az *értelem* jelentkezett, most e jelenségek bírálata, értéklése következik s az ítézés szerepe az *érzelemre* hárul. Ez döntő az alakulatok és jelenségek helyesség, megfelelőség szempontjából való értéklése tekintetében.

A gyakorlati bölcseletben felmerülő kérdések és azok megoldása.

2. A kérdések, melyek az állam- és jogbölcselet e részében felmerülnek ennek folytán a következők:

a) Mi az állam és jog célja, illetve rendeltetése? avagy — ha az államot öncélúnak tekintjük — minő célokat tűzzön ez ki?

¹ A fenti beosztás nem azonos *Stammler* (Die Lehre von dem richtigen Rechte. 1902. 33. l.) *technikai és elméleti jogtani* megkülönböztetésével.

b) Milyen legyen ennek megfelelőleg az állam és a jog igaz tartalma? s ennek folytán minő összetétellel bírjon az igazi állam? milyen jelleget mutasson a helyes jog?

3. Feladatának egyébként e bölcelet már kezdettől fogva e gyakorlati cél kifejtését tekintette.

Így találkozunk már *Platonnál* az eszményi állam leírásával, *Aristotelesnél* az igazságos jog vázolásával, s a rómaiak is a méltányos, a helyes jog megállapítására törekedtek. De különösen észlelhetjük ez irányzatot újabban a *természet-*, mint az *észjogászkodnál*, valamint a legújabb ú. n. *szabadjogi iskolánál*.

4. A helyesség és eszmény kérdése azonban csak a joggal és az állammal szemben merül fel. A társadalommal szemben ily kérdés fel sem vethető.

Míg nevezetesen úgy az államnál, mint a jognál szerepet az *akarat* játszik, addig a társadalmi életet természeti erők szükségszerű összehatása eredményének tartjuk, mely alakulat feltétlen s így nem módosítható, mellyel szemben ekként a helyesség kérdése fel sem merül. Természeti faktum ez, melyet adottnak kell tekintenünk s csak egyes jelenségei, az állam és a jog tekintetében lép fel a helyesség kérdése.

Megoldási kísérletek.

5. Az előbb említett írók már most az általuk eszményinek tekintett államot, mint a helyesnek tartott jogot feltétleneknek, változhatatlanoknak tartották, be nem bizonyított előfeltételezésekből vezették le azokat.

Újabb jog- és állambölceleti rendszerek — ámbár végső törekvésük szintén az igazi állam leírása és a helyes jog vázolása — feladatukat ma már nem olyképpen oldják meg, hogy tételeiket pusztán elképzelt előzményekből származtatnák, hanem tudományos alapra helyezkedve előbb a jog és az állam lényegének megállapítására törekednek s az ekként kifejtett lényegből igyekeznek az igazi államot és a helyes jogot megkonstruálni.

Ez alapon fejtettük mi is ki az elméleti részben e jelenségek lényegét, állapítottuk meg helyüket a mindenségben, hogy azután a gyakorlati részben meghatározhassuk, milyennek kell e jelenségeknek lenniök, mily jelleggel kell bírniök, hogy eszméiknek megfeleljenek, eszményeikkel egyezzenek.

Az állam és jog jog- gosultságának kér- dése.

6. Mielőtt azonban a helyesség kérdésével foglalkoznánk, egy előzetes kérdést kell tisztáznunk. Választ kell nevezetesen adnunk arra a kérdésre: Van-e egyáltalán szükség államra és jogra? Létjogosultsággal bírnak-e ez alakulatok és jelenségek? Vajjon nem megfelelőbb-e az állam és jognélküli lét? Ne ily állapot képezze-e törekvésünk tárgyát?

Az anarchizmus problémája ez.

Csak, ha ez utóbbi kérdésre *nemmel* válaszoltunk, merül fel az igazi államnak és a helyes jognak kérdése.¹

Az állam- és jogbölcselet alkalmazott, gyakorlati részébe ennek megfelelőleg két kérdés megoldása tartozik, ú. m.:

a) az állam és a jog igazolása, vagyis az *állam és a jog etikája*, és

b) az igazságos állam berendezésének és a helyes jognak kifejtése, vagyis az *állam- és a jog értéktana, axiológiája*.

¹ V. ö. Moór: Stammler „Helyes jogról“ szóló tana. 1911. 66. l. jegyzet.

I. RÉSZ.

AZ ÁLLAM ÉS A JOG ETHIKÁJA.

1. §. A kérdés feltevése.

Irodalom : G. Jellinek : Allgemeine Staatslehre. 1914. 185. l.; Moór Gy. : Bevezetés a jogbölcseletbe. 1923. 330 és köv. l.

Mennyiben vethető fel e két jelenség igazolásának kérdése?

1. Az igazi állam és a helyes jog problémája megoldásának előfeltétele a két jelenség jogosultságának igazolása.

Van ugyan felfogás, mely arra az álláspontra helyezkedik, hogy először a jog helyessége dolgában kell döntenünk, mert a helytelen jog ab ovo jogosulatlan, s így csak a helyes jog tekintetében vethető fel a jogosultság kérdése (Stammler, Moór).

2. Az ellenvetés azonban nem helytálló. Ámbár nevezetesen a jog fogalmával helyességének képzete ugyan feltétlenül adva nincs, ennek ellenére minden jogban általában véve látjuk a helyességre való törekvést¹ s így elvétve fogunk csak kifejezetten helytelen joggal találkozni, erkölcstelen joggal szembenállani, úgyhogy a helytelen jog kivételes is lesz ; külön figyelembe vételét mellőzhetjük. A jog igazolásának problémája tehát mindig felmerül s a bölcselet gyakorlati részében elsősorban e kérdés lesz tárgyalandó. Állíthatjuk nevezetesen, hogy a rossz, az igazságtalan jog is biztonságot, rendet teremt s így az ekként létesülő helyzet helytelen jog esetén is jobb, mint a rend hiánya, a jognélküliség, vagyis az anarchia állapota.

¹ *Radbruch : Grundzüge der Rechtsphilosophie. 1914. 39. l.; Stammler : Lehrbuch der Rechtsphilosophie. 1922. 199. l.; Binder : Philosophie des Rechts. 1924. 776. l.*

Ennélfogva mi a jog jogosultságának kérdését olyannak tekintjük, mint amely megelőzi a helyesség kérdését s így ezt a problémát a helyesség kérdése előtt fogjuk tárgyalni.

Egyes intézmények igazolása.

3. Az állam- és jogellenes tanok természetesen nemcsak az állam és a jog, hanem annak egyes intézményeit, mint a tulajdont, öröklési jogot, stb. szintén elvetik s így azoknak igazolása ugyancsak ezen etikai részbe látszik tartozni.

Ez álláspont azonban nem megfelelő.

Az egyes intézmények (tulajdon, házasság, stb.) igazolása nevezetesen még abban az esetben is szükségessé válhat, ha máskülönben nem helyezkedünk az állam és jog jogosultsága tagadásának álláspontjára.

Az ezen intézmények igazolása körül folyó viták tehát már kívül esnek a jogbölcselet körén, s nem ide, hanem inkább a *politika*¹ körébe tartoznak; célszerűségi momentumok döntők itt a válasz tekintetében s csak kivételesen tekinthetők e kérdések — egy abszolút és teljesen kimerítő rendszer felállítása esetén — a jog értéktanába tartozókként.

Az állam és jog jogosultságának kérdése szintén a helyesség kérdése.

4. Az állam és jog jogosságának kérdése maga egyébként szintén az *igazi állam és a helyes jog* kérdése, illetve ez is a helyes társadalmi szabályozás, avagy alakjának problémájaként jelentkezik.

A kérdés e tekintetben nevezetesen az: A társadalmi szabályozás minő faja, illetve a társadalmi szervezkedés minő neme lesz megfelelőnek tekinthető? Vajjon a társadalom kényszerítő jellegű berendezése, minő az állam, illetve kényszerrel járó szabályozása, vagyis a jog feltétlen-e, ezek nem nélkülözhetők-e, avagy képzelhető és megvalósítható-e egy állam- és jognélküli állapot?

Abban az esetben nevezetesen, ha az előbbi kérdésre *igennel* válaszolnánk s az államot és jogot nem feltétlenül szükséges alakulatnak tekintenénk, a törekvésnek nem külön a helyes jog keresésére, hanem egyenesen az állam és a jog megszüntetésére kellene irányulni, amennyiben ez intézmény, a jog, útján való rendezés, de e rendezést megvalósító alakulat,

¹ *Stammler* : Lehrbuch. . 308. 1.

az állam is felesleges, rossz volna s így helyettesítendő lenne a kényszer nélküli szabályozással.

Megoldandó kérdések.

5. Az állam és jog jogosultságának problémája körében felmerülő kérdések egyébként a következők :

1. Elsősorban vázoltatnak azok a törekvések, melyek úgy az állam, mint a jog mellőzésére irányulnak ;
2. kifejtetik azután e tanok bírálata ;
3. tárgyalatnak az állam és jog igazolásának kísérletei ;
4. előadatik végül a helyesnek tartott felfogás.

2. §. Történeti áttekintés.

Irodalom : Fries : Philosophische Rechtslehre. 1803. ; Stammler : Die Theorie des Anarchismus. 1894 ; U. a. : Wirtschaft und Recht. 1896. 559 és köv. l. ; Bernatzik : Der Anarchismus. Schmoller's Jahrbuch 1895. XIX. 15. l. ; Eltzbacher : Der Anarchismus. 1900. ; U. a. : Tolstoi. Preussische Jahrbücher. Bd. 100., 266. l. ; Moór : A jog fogalma és az anarchismus problémája. 1911.

Az egyes tanok.

1. Azok a tanok, melyek az állam és a jog jogosultságát kétségbevonják, egyrészt az államot *nem öncélúnak*, a jogot *nem önálló értéknek* tekintik, hanem mindkettőt eszköznek tartják magasabb célok szolgálatában ; másrészt ide tartoznak azok a felfogások is, melyek úgy az állam, mint a jog önálló értékét elismerik ugyan, de bennök nem a szellemi alakulás feltétlen phásisát látják, *őket a fejlődés csak egy fokának* tekintik, bennök átmeneti alakulatokat találnak.

2. Eltekintve az említettektől, az itt szereplő felfogások tekintetében különbséget kell tennünk az irányban is, vajjon ezek általában minden állam és jog jogosultságát tagadják-e, avagy bizonyos állam, illetve bizonyos jog jogosságát mégis elismerik. E tekintetben azonban mindig vizsgálnunk kell azt, és figyelemmel kell lennünk arra, vajjon a szóbanforgó helyeselt szabályozás tényleg jog-e? s vajjon nem a rendezés valami más fajával állunk-e már szemközt, mint azt például az anarchistáknál látjuk.

Mindezek a szempontok bonyolulttá teszik az állam és a jog jogosultságának kérdését.

3. A szóbanforgó tanokat vizsgálva nézzük mindenekelőtt az állam és a jog jogosultságát tagadó felfogásokat.

A görögök felfogása.

4. A görögök általában már korán φῦσει δίκαιον és νόμῳ (θέσει) δίκαιον-ról beszélnek s csak az előbbi jogosultságát ismerik el.

Protagoras szerint hasonlóképp τὸ δίκαιον οὐ φύσει ἀλλὰ νόμῳ; az egyes cselekvéseinél mindig csak a saját hasznát nézi; objektív mérték eljárása tekintetében nincs; de a jog helyesége sem igazolható más alapon.

Archelaus és *Herakleitos*, valamint a *kyraenikusok* és *sophisták* a jogot önkényen alapulónak, tökéletlennek és tételesnek tartották. *Plutarchos* a tant, mely szerint az erősebb uralkodik a gyengébb felett, πρσβυάτος νόμος szavakkal jellemzi¹ s felemlíti, hogy a jogot a gyengébbek eszelték csak ki a maguk védelmére.

A keresztyén tan.

5. Ámbár *Krisztus* az állam létét elfogadja (adjátok meg a császárnak, ami a császáré, Máté XXII. 21.; továbbá Márk XII. 17.; Luk. XX. 22.), a létező joggal szemben többször óvást emel. (Luk. XII. 58.; XXII. 26.)

De hasonló ehhez a kezdetleges keresztyén idők tana.

Tertullían (a II. század végén) szerint például államra mi szükség sincs.²

A kezdetleges keresztyénség felfogása az államra vonatkozólag legtisztábban *Szt. Ágoston* (354—430) „*De civitate Dei*”³ című munkájából tűnik ki, aki az államot a bűnbeesés, az eredeti bűn folyományának tekinti, azt a gonosz művének tartja.

Ez mindvégig a keresztyén egyház eredeti tana.

Később a XIII. és XIV. században módosult e felfogás a *Lukács evangéliumán*⁴ alapuló két kard tanában, amely szerint az állam csak eszköz az egyház kezében.⁵

¹ Vitae XI.

² Et enim nobis ab omni gloriae et dignitatis ardore frigentibus nulla est necessitas coetus, nec ulla magis res aliena, quam publica. *Apologeticus* c. XXXVIII.

³ XIV. 28.

⁴ XXII. 38.

⁵ VIII. Bonifác „Unam sanctam” bullája.

E tan szerint Isten két kardot, melyek közül egyik az egyházé, a másik a világi hatalomé, küldött a pápának. A pápa úgy rendelkezett ezek tekintetében, hogy az egyik az egyházért a pápa által, a másik az egyházért a császár által forgattassák.

Állam és jog e felfogás szerint önálló értékkel nem bírnak.

**Természetjogi iskola,
észjogászok.**

6. Míg e tanok egyenesen az állam-
mal és a joggal szemben foglalnak állást, a későbbi theóriák, mint a *természetjogi iskola*, valamint az *észjogászok* tanai, csak bizonyos államok, a természetén, illetve éssen nyugvó államok, valamint jogrendek jogosultságát ismerik el.

Az anarchizmus tana.

7. Az újabb állam- és jogellenes theóriák más alapon vonják kétségbe úgy az állam, mint a jog létjogosultságát.

E tanok között legjelentősebb az *anarchizmus* felfogása.

Az *anarchizmus* a társadalomban létező minden uralmat, úgy az egyéneknek, mint az összességnek más egyén feletti uralmát visszautasítja, s a társadalmi összműködést az egyesek szabad elhatározása útján véli megvalósíthatónak.

Az anarchizmus mindamellett a társadalomra nézve nem jelent anarchiát. E tan a társadalmi életben szintén rendet kíván, de a rend itt nem külső erőszakon és kényszeren, hanem az összes tagok akaratának és szabadságának tiszteletbentartásán, a vágyak és törekvések harmóniáján alapulna. Nem jog, hanem megegyezésen nyugvó *konventionális szabályok* rendeznék e felfogás szerint a társadalmi életet.

Az *anarchizmus* az individualizmus, az egyéni szabadság, gondolatát a legmesszebbre kiterjeszti, minden központi kényszer, tehát az állam és a jog megszüntetését követeli.

Szabad egyesülés és épp oly szabad szétválás képezi az anarchisztikus társadalmi rend alapgondolatát. Az egyetlen feltétlen szabály, mely itt érvényesülne: „Az egyes szabadságában nem korlátozható.”

E tan első képviselője a stoikus iskola megalapítója, Zenon (Kr. e. 342—267), aki Platon kommunisztikus tanával szemben az egyén önállóságát hirdeti, amennyiben ez csak erkölcsi törvényeknek engedelmessé válna.

A középkorban vallási mozgalmakban (a hussziták között Choicki, a baptistáknál Denk Hans) látjuk fellépni a felfogást.

8. Az első, ki e tant határozottan formulázta, *Godwin* (1756—1836) volt, „*Enquiry concerning political justice*“ (1792) című művében.

Ő a társadalmat az egyének pusztá halmazának tekinti. (Society is nothing more than an aggregation of individuals.) Az állami kényszerhatalmat elveti, úgyszintén a tulajdont. Helyette a társadalmi jólét szempontjából a gazdasági javak egyforma elosztását kívánja.

Ez állapot megvalósítását akként képzei, hogy az összesség meggyőződik az állam és jognak a közjó érdekében való megszüntetésének szükségességéről s el is törli e jelenségeket. Bővebb indokolást felfogására nézve nem ad.

Az anarchizmus tulajdonképpen megalapítója *Proudhon* (1809—1865), aki e tannak nevét is adta „*Qu'est ce que la propriété*“ (1840) című munkájában.

Proudhon elvet minden hatóságot, az államot s minden kényszert; elveti a kapitalizmust is, mely minden jogosítványt illuzóriussá tesz; a tulajdont megszünteti, csak birtoklást enged. Az uralomnélküliséget, az anarchizmust hirdeti s csak egy jogtételt fogad el: „*Szerződéseket be kell tartani.*“ Jellemző kijelentése: „*Toute royauté peut être bonne... pour légitime elle n'est jamais.*“

Proudhon a helyes társadalmi berendezésnek a foederalizmust tartja. Széleskörű decentralizáció ez, kis politikai egyesülésekbe való csoportosulással, melyek egy jogi jellegű szövetség-szerződéssel, egy pusztán felügyeletet gyakorló és az összes szövetségi kormányok részéről egyhangúlag elfogadott központi hatalom által egyesíttetnének.

Előfeltételezései e tannak: a) az emberek együttélése tekintetében természetes rend áll fenn; b) ezért kerülendő minden beavatkozás a társadalmi életbe s így káros a jogé is; ennek folytán ez megszüntetendő.

Legjellemzőbb az anarchizmusra nézve *Schmidt Johann Kaspar* (1806—1856) felfogása, ki *Stirner Max* néven „*Der Einzige und sein Eigentum*“ (1845) című munkájában fejtette ki felfogását.

*Stirner*nél a társadalmi berendezés kérdése a következőkép formuláztatik: Hogy lehet az ember szabad és miként élhet ennek ellenére másokkal társaságban? Akként, — válaszolja —

hogy én, mint egoista, önálló maradok s másokat is csak annyiban ismerek el, amennyiben rájuk szükségem van és nekik reám. Ilymódon az egyes szabadon egyesül a másikkal, míg eddigelé ezek egymáshoz kötve voltak.

Tolsztoi a lemondáson alapuló szükség nélküliségre fekteti az állam- és jognélküliséget. Ő az állammal szemben passzivitást hirdet.

Fries szerint az egyesek kölcsönhatását tekintve jog és kényszer egymást kizárják, vagyis vagy az egyik, vagy a másik áll fenn. A kettő egyezése csak a polgári alkotmány útján, azaz az államban, lehetséges, vagyis csakis itt állhat be a jognak erőszak által való támogatása. A jogrend, mint kényszer segélyével fenntartott állapot, tehát az államot nem nélkülözheti.¹

3. §. A tanok bírálata.

Irodalom : *G. Jellinek* i. m. 220—229. 1.

1. Vizsgáljuk közelebbről e felfogásokat.

2. A régebbi, különösen ókori tanok a mindenségben, a természetben uralkodó törvényekkel szembenállónak tartják a jogot. Amott, tehát a természetben — mondják ők — rend, igazságosság honol, az államban önkénnyel párosult hatalom uralkodik.

Kérdés azonban : Nem sokkal nagyobb erőszakon nyugszik-e a természetben fennálló rend, mint amilyen a társadalom rendje? Amott az erősebb könyörtelenül megöli, kihasználja a gyengébbet, mit nyiltan a társadalomban alig tehet meg.

3. Ami a keresztyén felfogást illeti, e tan az egyház szupremáciája alapján tagadta az állam és a jog létjogosultságát. Egyoldalú tan ez, s ma már szembeállíthatjuk evvel az állam és a világi jog feltétlenségét.

4. Az anarchizmus előfeltételezése az, hogy a társadalmi életben az egyesek erejének szabad versenye, működése összhangot létesít. Pusztá hypothezis e tan, mely élesen szembenáll a tényleg létező állapotokkal. Csak akkor következhetne be e feltételezett állapot, ha az egyesek mind tökéletesek, értel-

¹ Philosophische Rechtslehre 1803, 27. 1.

mesek és jók lennének. A valóság, mint tudjuk, nem ez. Kényszer, korlátok tartják az életben fenn a rendet.

De nem lehet általában jog nélkül nyugalom a társadalmi életben. Fejlődés van itt; a fejlődés pedig mindig harc eredménye, mint ahogy a fejlődés harc útján jön létre a természetben is. Hogy azután ezen harc következtében a társadalmi lét fel ne boruljon, hogy a *bellum omnium contra omnes* tétele ne diadalmaskodjék, szükség van a küzdelem, a harc, a társadalomban létező ellentétek korlátozására s a rendet itt biztosítja a *jog, a társadalmi lét és összműködés e feltétele* s fenntartja azt az állam, mely a társadalmi lét feltétlen alakja, a közönség egyéniségének kifejezése.

4. §. Kísérletek a állam igazolására.

Irodalom : br. *Eötvös J.* : A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra. 1854. II. 58. l.; *Bluntschli* : Die Lehre vom modernen Staat. 1877. I. 298. l.; *Berolzheimer* : System der Rechts- und Wirtschaftsphilosophie. 1904. III. 25. l.; *Binder* : Philosophie des Rechts. 1924. 334. l.

Egyes tanok: Theologiai felfogás.

1. Nézzük már most azokat a különböző tanokat, melyek úgy az államot, mint a jogot igazolni kívánják.

Eltekintve a *theologiai felfogástól*, mely Isten akaratára vezeti vissza úgy az államot, mint a jogot s így abban találja azok jogosultságát is, az állam igazolására vonatkozólag négy elméletet szoktak¹ megkülönböztetni, ú. m. :

1. a hatalmi theóriát,
2. a jogi felfogást,
3. az ethikai és
4. a lélektani elméletet.

Hatalmi elméletek.

2. A) Ami az első felfogást, tehát a *hatalmi tant* illeti, *Platon* már *Gorgias* c. munkájában (482. E és köv.; Állam I. 338. C.) említi e tant.

Az újkorban *Spinoza* állítja fel e theóriát.

Ő a jogot a hatalommal azonosítja. Természettörvény — szerinte — az, hogy az erősebb uralkodik a gyengébb fölött

¹ G. Jellinek i. m. 186. l.

s ez a törvény érvényesül a társadalmi életben is. E tény igazolja az államnak, mint a hatalmasak uralmi eszközének jogosultságát.

Szemben a természetjogi szerződés tannal a XIX. században *K. L. von Haller*¹ állította fel a tételt, hogy az emberek egyenlőtlenségén felépülő állami hatalom feltétlen természettörvényszerűségeen nyugszik s ez állapot sohse módosítható.

Ugyanezt a felfogást vallja *L. Gumplowicz*² is.

Újabban a *szocialisták*, úgymint *Lassalle* (Über Verfassungswesen. 1877. 6. kiad.), *Marx* (Das Kapital 1867), *Engels* (Der Ursprung der Familie. 1884) fejtették ki azt a gondolatot, amely szerint az államban mindig egy társadalmi osztály uralkodik, amely a legerősebb. Ez ragadja magához az állami hatalmat és olyan berendezést teremt, mely az ő anyagi és erkölcsi érdekeinek megfelel.

A *hatalmi elmélet* látszólag támaszt talál a történelem eseményeiben, amennyiben a történelmi államalakulások csaknem kivétel nélkül harc útján, az erősebb győzelme következtében jöttek létre s maga az állam is lényegileg uralmi szervezet.

Az *uralmi elmélet*, mint jogosultság-igazolásának elmélete azonban legfeljebb a multa vonatkozik, de nem érvényes a jövőre nézve, amennyiben a társadalmi életben törekvés mutatkozik ez irányzat megszüntetésére és a létező állapotoknak a kitűzött eszményeknek megfelelő átalakítására, mely esetben a hatalmi theória érvényét veszítené.

Jogi felfogás.

3. *B)* Ami az állam igazolásának *jogi felfogását* illeti, úgy e tekintetben ismét három elméletet: *a)* családjogi, *b)* dologi jogi, *c)* kötelmi jogi theóriákat ismerjük.

4. *a)* A *családjogi* vagy *patriarchális elmélet*. *Graswinckel* (De jure majaestatis, 1642), de főként *Filmer* (Patriarcha or the Natural power of the Kings. 1665.) fejtette ki a tant, amely szerint Ádám volt az első király és Ádám utódai, a fejedelmek, a családi hatalom, a családi jog elvei alapján gyakorolják hatalmukat, s miként a szülőket tisztelni kell, kívánhatják a fejedelmek, mint családfők, hogy az alattvalók nekik engedelmeskedjenek.

¹ Restauration der Staatswissenschaft. 1816. I. 342. és köv. l.

² Allgemeines Staatsrecht. 1897. 45. l.

Gyakorlati következménye e tannak, hogy patriarchális államokban a legkiterjedtebb államcélokkal találkozunk, mert — mint ahogy a szülő gondoskodása kiterjed a gyermek minden viszonyára — úgy a fejedelmeknek is az alattvalók minden elképzelhető szükségleteiről gondoskodni kell.

4. b) *A dologi vagy patrimoniális elmélet.*

Már *Cicerónál*¹ megtaláljuk e felfogást, aki az állam céljának a *tulajdon védelmét* tekinti.

A középkor a maga sajátos jellegénél fogva az elméletet nagyban alátámasztotta. A király a föld ura s így ő bírja és gyakorolja a közjogi jogosultságokat is.

5. c) *A kötelmijogi vagy szerződési theória.*

Legjelentősebb elmélet a jogi theóriák között az a tan, mely szerint szerződés az állam jogalapja, különösen azon hatalmas befolyás folytán, melyet ez a felfogás úgy az állam életére, mint annak alakulására századokon keresztül gyakorolt.

Már a görögöknél látjuk fellépni ez elméletet, amennyiben *Protagoras* az állam keletkezését az emberek önkéntes egyesülésében látja. Az *epikuraeusok* is a törvényt megegyezésen alapulónak vélik. De különösen a középkorban és az újkor kezdetén érvényesült e tan, kiváltképp az úgynevezett természetjogi íróknál.

A *szerződési elmélet* tudományos megalapítója *Hobbes* (1588—1679) „*De cive*“ (1646) című munkájában.

Már előzőleg *Althusius* (1537—1638) ugyan szintén beszél államszerződésről, mint államkeletkezési módról, de a szerződést nem egyének, hanem tartományok és városok között látja fennforogni.

*Hobbes*² egy természeti állapotból indul ki, ahol a tagok között önzésen alapuló feltétlen harc uralkodik. Állandó béke ezek között csak akkor támadhat, ha valamennyien egymással szerződést kötnek, amelynek tartalma valamennyiök akaratának egy hatalmas akarat alá rendelése.

Hobbes felfogását *Pufendorf* fejlesztette tovább, aki azonban az államalapításnál több szerződést különböztet meg.

Ugyanezt a felfogást vallja *Rousseau* is, aki azonban nem annyira az államot akarja ezen theória által igazolni, mint

¹ De off. II. 21., 73.

² De cive. V. 12.

inkább az ember lényegének megfelelő államot akarja ilyen módon megkonstruálni, az egyén szabadságát kívánja ez alapon biztosítani.

Ethikai tan.

6. C) Az erkölcsi vagy ethikai megokolás.

Erkölcsi célt szolgál e tan szerint úgy az állam, mint a jog; erkölcsi feladat teljesítését teszik lehetővé ezek.

Az ókor felfogása szerint ugyanis államon kívül emberhez méltó élet el sem képzelhető. *Aristoteles* szerint államon kívül csak istenek vagy állatok élhetnek. *Grotius* s általában a természetjogi írók erkölcsi szükségletként fogják fel az államot, a társadalmi szerződés alapján az általános harc megszüntetésére alkalmas intézményenk tartva azt.

Wolff Chr. szerint viszont az ember célja a *tökéletesedés*, mely erkölcsi feladat csak államban valósítható meg. *Kant* is a kategórikus imperativus parancsának tekinti az embereknek jogi törvények alatti, vagyis államban való egyesülését. Még erélyesebben feltétlen lelkiismereti kötelességnek mondja *Fichte* az embereknek állami létét s így az észállam megvalósítását.

Ugyanerre az álláspontra helyezkedik *Hegel*, aki az állam erkölcsi szükségességét hirdeti, amennyiben az államot a tárgyi-lagos ész legmagasabb fokának tartja, azt az erkölcsi eszme megvalósulásának képzei. Ugyanez *Binder* felfogása, aki az államot észparancsra vezeti vissza.

Lélektani theoria.

7. D) A lélektani elmélet.

E tan első hirdetője *Aristoteles*. Az ember ugyanis társas lény: ζῷον πολιτικόν. Ez alapon nyugszik az állam.

A *lélektani theoria* szerint az emberbe ugyanis születéstől fogva be van oltva a társas érzés. A család bizonyos fokú kielégítését nyújtja ez érzelemnek, magasabb fokú megnyugvást ad a törzsi lét; legteljesebben azonban az állami állapot elégíti ki ez érzést.

5. §. A jog igazolása.

Irodalom: *Bierling*: Zur Kritik der juristischen Grundbegriffe. 1877. 66. l.; *Stammler*: Wirtschaft und Recht. 1896. 553. l.; *Binder*: i. m. 334. l.; *Radbruch* i. m. 171. l.

Hatalmi theoria.

1. Ami a jog igazolását illeti, úgy itt elsősorban szintén a *hatalmi* theóriát látjuk.

A jog e tan szerint érvénnyel annyiban bír, amennyiben oly hatalom parancsaként jelentkezik, mely akarátát megvalósítani is képes. A hatalom azonban csak kényszeríthet; a *kötelességet*, a jognak ezen velejáró antitézisét, illetve annak érzését nem teremti meg.

Csak változata e felfogásnak *Ihering* tana, aki a jogot „az erőszak politikájának“ nevezi. Azt jelenti ez, hogy míg a hatalom azon korláton belül marad, melyet az alávetettek elfogadnak, az jogként jelentkezik.¹

Elismerési elmélet.

2. Egy másik tan *Bierling* elmélete, aki a tagok *elismerését* az emberi együttélés szabályaként jelentkező jog konstitutív tényezőjének tekinti.

Az állam törvényei — szerinte — kötelező erővel csak annyiban bírnak, amennyiben azok az állam tagjai részéről normatív társadalmi szabályokként elismertetnek. Általában véve az állam egyes törvényeivel szemben az államtagek részéről kötelezettségről csak annyiban beszélhetünk, amennyiben e tekintetben azon általános szabály elismertetik, hogy az állam törvényei az egyesre kötelező erővel bírnak, azaz van itt egy ilyen szabály, mely alá minden államtörvény alá vonatik, vagy legalább is alá vonható.²

Biztonsági elmélet.

3. Egy harmadik elmélet itt a *biztonság tana*.³

Az emberi együttélés szabályozása nem bízható az egyesek belátására, amennyiben ezek felfogása egymással ellenkeezhet. Magasabb tényezőnek kell e tekintetben dönteni.

A jog elsősorban az igazságosság megvalósítására szolgáló társadalmi szabályozás ugyan, közelebbi célja azonban a *jogbiztonság*, vagyis az, hogy egy felsőbb, az egyesek felett álló hatóság végérvényesen döntsön az egyének közötti nézeteltérés, érdek-összeütközés esetében. Ama távolabbi feladatot, vagyis az igazságosság állapotát csak az igazságos jog valósítja meg,

¹ Zweck im Recht. 1877. I. 193. l.

² Zur Kritik der juristischen Grundbegriffe. 1877. I. 138. l.

³ Radbruch i. m. 171. l.

a biztonságot azonban a tételes jog is létesíti. A jog tényleges megvalósulása tehát helyességének előfeltétele. Épp úgy hozzátartozik a helyes jog fogalmához, hogy tényleg meg is valósuljon, mint ahogy a tételes jog feladata is az, hogy igazságos legyen. Egész sora a jogi rendelkezéseknek azonban már pusztán léte által eléri célját, a biztonságot, a rendet, anélkül, hogy ezek tekintetében az igazságosság kérdése fel is merülne. (Rendészeti jogszabályok a közlekedésre vonatkozólag.)

Universális egyesülés tana.

Stammler a jog igazolásánál annak a konventionális szabályozással szemben való előnyét hangsúlyozza, amennyiben kiemeli, hogy míg a konventionális szabályozás csak oly egyének egyesülését rendezheti, akik a viszonyok társadalmi szabályozásának elfogadásához a megfelelő képességgel bírnak, addig a *jog kényszer parancsként* jelentkezően, megfelelő eszköz arra, hogy *mindennemű emberi egyesülés* rendjét fenntartsa.¹

A tárgyilagos ész-paranes tana.

Binder a jogot az ember társadalmi léte mellőzhetetlen gyakorlati következményének tekinti. A jog, a társadalom e bennrejlő logikája, pszichológiai alapra nem alapítható — mi külön igazolásra szorulna —, magyarázatát találja azonban az ember erkölcsi természetében, személyiségének elismerésében, mi fennforgásához az összesség egységét megköveteli.

A jog alapját *Binder* az észben találja. A tárgyilagos észben, mi a jogrend tartalmában nyilvánul meg és az alanyi (egyéni) értelemben, mely önmagát sem igazolhatná a jog elismerése nélkül.

6. §. A helyes felfogás.

A közönség egyéniségének és a biztonságának tana.

1. Ami felfogásunkat illeti, úgy mi *az állam és a jog igazolását* a társadalmi életben dúló harcokban látjuk, a *rend fenntartásának szükségességében*, a *közösség léte biztosításában* találjuk.

Az egyes önállóvá váltával megindul a harc a társadalom kebelében a létfenntartáshoz szükséges javakért, valamint

¹ *Wirtschaft und Recht.* 1896. 559 és köv. l.

a többi előnyökért. De harcot folytatnak úgy egymással, mint az állammal az egyes alárendelt közönségek, társadalmi körök is. Az egyensúly, a béke, itt csak úgy létesülhet, ha van egy hatalom, amely a küzdőket fékentartja és a rendet a társadalmi életben biztosítja. Az a társadalom, amelyben ilyen legmagasabb fő-hatalom van, az *állam*, s az az eszköz, melynek segítségével a rend fenntartatik és biztosítottatik : a *jog*.

Tekintve, hogy itt erőket harcoltunk, a kiegyenlítést csak erő s *nem* pusztán megegyezés, tehát *konventionális szabály*, hanem a hatalom, az *állam* eszköze, a *jog* eszközölheti.

Az állam kebelén belül tehát úgy az alárendelt közönségek, az egyes osztályok, valamint a tagok között folytonos a harc, kiknek körében rendet teremteni csak erő, a legmagasabb hatalommal bíró alakulat, az *állam* képes.

Ez alapon teremti meg a főhatalom a *jogot*, amely ekként bizonyos rend létét, a közönség fennállását, életét biztosítja.

A rendet, a biztonságot elsősorban a helyes, igazságos jog valósítja meg, de rendet teremt egy bizonyos határig — míg igazságtalansága forradalomhoz nem vezet — a helytelen jog is. Az igazságtalan jog által biztosított rend is jobb, mint az anarchia.

Tekintve azt, hogy a társadalom, illetve állam kebelén belül a harc folytonos, az állapotok rendezése konventionális szabályok útján nem történhetik, a rendezést itt csak erő, a főhatalom parancsa, a jog eszközölheti, mely tehát a társadalmi rend fenntartásának, a belső béke megővésének nélkülözhetetlen előfeltétele.

Az állam a leghatalmasabb közönség egyéniségének kifejezése.

2. Eltekintve azonban ettől, a társadalmi életben szükség van az erőket koncentrációjára, a központi szervezkedésre a célból, hogy a közönség egyénisége kifejezésre jusson, jellege érvényesüljön. Bármely közönség lételetét biztosítani, életét kifelé, más közönségekkel szemben fenntartani nevezetesen csak akkor képes, ha megfelelő módon szervezkedni tud s akaratát úgy kifelé, mint befelé érvényesíteni tudja. A közönség életének ezen kifelé irányuló oldala is szükségessé teszi tehát egy főhatalom kiképzését s létfenntartó eszközének, a jognak létrehozását.

3. Az állami lét, az annak megfelelő szervezkedés, az erőket

központosítása ennek megfelelőleg az *uralkodó közönségek feltétlen alakja*,¹ éppúgy, mint ahogy minden élőlény meghatározott alakkal bír, melyben egyénisége kifejezést nyer. Mihelyet a közönség fejlődésének meghatározott fokát eléri, el fog jutni — hogy egyéniségét fenntarthassa, azt kifejezze és érvényesítse — a szervezkedés azon módjához, melyet az *államban* látunk. Létfenntartásának nélkülözhetetlen eszköze lesz már most a hatalom, a kényszer, mely itt *jog alakjában* lép fel s az erőszak, az önkény korlátozásaként jelentkezik.

4. Mindezek alapján az állam és a jog tagadását hirdető theóriákat elvethetjük; az államot feltétlen alakulatnak, a jogot nélkülözhetetlen eszköznek tekinthetjük, s így áttérhetünk annak a kérdésnek vizsgálatára, minő legyen tehát az *igazi állam*, milyen a *helyes jog*?

¹ *Binder* i. m. 334. l.

II. RÉSZ.

AZ ÁLLAM ÉS A JOG ÉRTÉKTANA (AXIOLÓGIÁJA) AZ IGAZI ÁLLAM ÉS A HELYES JOG.

1. §. Bevezetés.

Az igazi állam és a helyes jog tana. Az anarchizmus problémájának kifejtésénél láttuk, hogy az állam-, illetve jog nélküli állapot az utópiák körébe tartozik, az államot és a jogot az emberiség feltétlen alakulatának és jelenségének kellett tartanunk, s így most már áttérhetünk az „Állam- és jogbölcsezet” második „Gyakorlati része” másik problémájának részletezésére, nevezetesen az *igazi állam* és a *helyes jog* kérdésének vizsgálatára.

Felmerülő kérdések. Egyes problémák előzőleg azonban itt is tisztázandók lesznek.

Így mindenekelőtt néznünk kell : a) azokat a kísérleteket, melyek eddigelé az *igazi állam* megkonstruálása, a *helyes jog* megállapítása tekintetében tétettek és áttérünk evvel kapcsolatban :

b) e jelenségek (állam és jog) céljának, értelmének vizsgálatára s itt azt nézzük, *minő helyet foglalnak el ez alakulatok az értékek világában ;*

c) kutatjuk továbbá, mi jelentkezik itt a helyesség *mértéké*ként,

d) végül kifejtjük ezek tekintetében *felfogásunkat*.

2. §. Az eszményi államra vonatkozó felfogások.

Irodalom : P. Janet : A politikai tudomány története. 1892. II. 314 és köv. l. ; Kleinwächter : Die Staatsromane.

1891.; *Medveczky* : Társadalmi elméletek és eszmények. 1891.; *Tegze* : Szerves társadalomtani elméletek. 1900.; *Voigt* : Die socialen Utopien. 1906.

Megoldási kísérletek.

1. Mielőtt az igazi állam és a helyes jog kifejtésébe kezdenénk, nézzük azokat a kísérleteket, melyek ez irányban már mutatkoztak.

2. Először az eszményi államról szóló tanokat fogjuk vázolni s csak azután térünk át a helyes jogra vonatkozó felfogásokra.

Platon tana.

3. I. Az ókorban ez irányban első-sorban *Platon* kísérleteit tehetjük vizsgálat tárgyává.

Eszményi államát ő az Állam (Πολιτεία) című művében fejtette ki, míg Törvények (Νομοί) című munkájában a megvalósíthatónak képzelt legjobb államot rajzolja.

Eszményi államának három osztálya van :

a) kormányzók (ἄρχοντες, φύλακες παντελεῖς), b) a harcosok (στρατιῶται, φύλακες ἐπικούροι), végül c) a földművelők és kézművesek (γεωργοὶ καὶ θημισργοί), akik *Platon* szerint a lélek három részének, az értelemnek, a szív érzelmeinek és az érzékiségnek felelnek meg.

Ami már most az állam berendezését illeti, a harmadik osztály alá van vetve a két elsőnek ; a kormányzásban ez nem vehet részt.

A két felső osztályban, mint a közösség reprezentálóiban nő- és vagyonközösség áll fenn ; külön család és magántulajdon csak a harmadik osztálynál van.

A nők is polgárok. Ugyanazon kötelességek terhelik őket, mint a férfiakat ; háborúban ők is aktíve vesznek részt.

Hogy a polgárok feladatuknak megfelelhessenek, erre külön nevelendők lesznek. A nevelés *Platon* eszményi államában tehát különös fontossággal bír.

A természetjogi iskola felfogása.

II. Ami a *természetjogi iskola* állam-felfogását illeti, úgy ez irányzat csak azt az államot fogadja el igazságosnak, mely *szerződésen* nyugszik, s ahol tehát minden hatóság, mint minden intézkedés közös megállapodás eredménye.

Államregények.

III. Eszményi államról szólnak az úgynevezett *államregények* is.

a) Itt elsősorban *Morus Tamás : De optimo rei publicae statu deque nova insula Utopia libri duo.* 1516. című művét említhetjük.

Állama berendezését tekintve, demokratikus köztársaság. Szerveit nézve a tanácskozó testület (szenátus) választás útján jön létre ; van népgyűlés is. Választatik az állam elnöke, a protophylarchos.

Az utópiai állam polgárai csak a föld bérlői ; a föld tulajdonjoga az államé. Magántulajdon kialakulás megakadályozásának céljából a házakat is minden tizedik évben szétosztják.

A termények és készítmények az egész országban közraktárakban gyűjtetnek össze. Minden családfő ingyen kapja a családtagok szükség-követelte tárgyait. A közös készletekből elsősorban a betegek szükségletei fedeztetnek. A pénz használata ismeretlen.

A családi élet alapja a monogam házasság. A törvény meghatározza, mily korban léphetnek a polgárok házasságra ; az elválás meghatározott esetekben lehetséges.

Gondoskodik a népesség állandó egyensúlyáról gyarmatok alapításával.

A nevelést szabályozza, de e tekintetben kevés számú szabályt állít fel.

Az utópiai alkotmány legfontosabb része : *a munka organizációja*. Munka alól senki sincs felmentve ; a munkaidő általában véve 6 óra.

b) A másik idetartozó munka *Campanella Tamás : Civitas solis vel de reipublicae idea dialogus poeticus.* 1623.

Szerinte az állam élén egy főpap : *Sol* áll ; segédjei az állami ügyek főcsoportjainak vezetői. Három segédje van, akik három elvet képviselnek. Ezek az elvek a következők : *hatalom, bölcsesség, szeretet*.

Az első hatásköréhez tartoznak : hadügy, honvédelem, közbiztonság ügye. A második működés körébe esnek a közművelődés ügyei ; felsőbb nevelés- és oktatásügy, művészet, irodalom s tudományok. A harmadik triumvir a két nem közötti viszony szabályozását és ellenőrzését végzi, a fajfenntartást és annak nemesítését irányítja.

A hivatalnokok választása tekintetében a tehetség és tudás mérvadó ; ezek kijelölése a népképviselők gyűlésén történik.

A vagyonközösséggel együtt a nők és gyermekek közösségét is kívánja s általában véve az emberek összes viszonyait a hatóságok őrökődése alá helyezi.

c) *Cabet* (1788—1856) felfogását „*Voyage en Icarie*” című munkájában fejt ki.

Nem ösmeri a rendi és osztálykülönbségeket ; elveti a magántulajdont, magánmunkát és magángazdaságot, valamint a pénzt is ; de fenntartja a házasságot és a családi életet.

Az összes polgárok egyenlő arányban részesednek a közösség előnyeiben és terheiben ; voltaképpen valamennyien egy nagy családot alkotnak.

Földbirtok és a tőke a társadalom osztatlan tulajdona, melyet a társadalom megbízottai kezelnek s a jövedelmet egyenlő arányban osztják szét.

Általános munkakötelezettség áll fenn.

Az állam élén egy elnök áll, kinek 15 segédje van. Ezek az egyes közigazgatási ágak vezetői. A törvényhozást egy képviselőtestület végzi ; minden polgárnak aktív és passzív választójoga van.

A provinciáknak és községeknek is vannak képviselőtestületei. A hivatalnokok meghatározott időtartamra választatnak és ez idő alatt elmozdíthatatlanok.

A nevelés a hasznos tehetségek fejlesztésében és a társadalomellenes hajlamok elnyomásában áll.

Újabb irányzatok.

IV. Az előbb említett theoretikus tanokkal, illetve a a képzelet művének tekinthető elgondolásokkal szemben újabban egyes politikai irányok, mint a *fasizmus*, *nemzeti szocializmus* igyekeznek az igazi, tökéletes állam képét nyújtani.

Minthogy azonban ezen irányzatok nem a régi individualis állam teljes átformálását célozzák, mint inkább csak egyes intézmények tekintetében tüntetnek fel egyelőre változást, ezek tárgyalását mellőzhetjük s vizsgálhatjuk azokat a kísérleteket, melyek a mai individualistikus állammal szemben egy új, tökéletesebb állam vázlatát akarják kirajzolni.

Ilynemű irányzatot látunk *Radbruch: Grundzüge der Rechtsphilosophie* (1914) című művében, ki az általa megvalósítandónak tartott kultúrállam mintáját a katolikus

egyházban és ezzel kapcsolatban a középkori világ állam-organizációjában véli fellelhetni.¹

Radbruch azonban eltekintve a katolikus és konzervatív államfelfogás, valamint protestáns és liberális államfelfogás közötti különbség vázolásától, ezen eszményi államának kifejtésébe szintén nem bocsátkozik, áttérhetünk tehát a másik az újabb felfogás körébe tartozó mű, *O. Spann: Der wahre Staat* (1923) című munkájának részletezésére.

Spann könyvében a ma uralkodó *individualismussal* s az ezen nyugvó állammal szemben az *universalismusból*, tehát az egésznek a rész feletti előbbrevalóságán nyugvó felfogásból indul ki s e tanon alapuló államot tartja helyesnek, megfelelőnek.²

A társadalom, illetve állam helyes konstrukciójánál — szorinte — a következőket kell szem előtt tartanunk :

1. A tagok *a)* organikus egyenlőtlenségét, azok individualistikus, atomistikus egyenlősége helyett ;

b) a tagoknak a célok szempontjából való egyenértékét (Äquivalenz) ; s azt, hogy

c) ezek egyenértéke egyszersmind egyenlő szolgáltatást is jelent ;

2. hierarchikus és rangfokozatos értékkülönbséget a részek között ;

3. végül azt, hogy a társadalom egységeként nem a különböző egyedek jelentkeznek, hanem a közösségek, s ezekbe bekapcsolódva nyer csak az egyes létet.

E közösségek különben egy szellemi egység részei s mint részegységek, *rendi* jelleggel bírnak. Innét : *a)* a *rendi tagozódás* felépítési törvénye a központosított egység helyett ; *b)* a *közvettség* felépítési törvénye a közvetlen alárendeltség helyett s *c)* a *részek organizációja* azok mechanikus és atomistikus elkülönítése helyett.³

Kifejti ezután *Spann*, hogy közönség csak az egyének különbözősége által támad : anya és gyermek ; tanító és tanítvány stb. Az egyformaság ennek ellenére itt is nélkülözhetetlen. E tényt a közösség lelki *egyenlősége vagy homogenitása törvényének* nevezi.

¹ I. m. 146. l.

² I. m. 196. l.

³ I. m. 197. l.

Az egyformaság azonban csak kevés számú egyének között állhat fenn. *A közönségek kicsiségének törvénye* ez.¹

Ezek a kis alakulatok egymással szemben *idegenek*, s így ezek *rétegezése*² szükséges, s hogy az egység meg ne szűnjék, a rendezésnek *kényszer, uralom* útján kell történni.³

A liberális-demokratikus jellegű társadalom megelégszik a legalacsonyabb értékmérővel, mint amely az állam mechanikai jellegének megfelel; más idők társadalma más értékosztályozást kíván, olyant, mint amely az uralkodó értékrendszerekkel egyezik.⁴

A közönségek különfélesége rendi társadalomhoz vezet.

Hogy egységes társadalom létesülhessen, az egymástól különböző egyesülő közönségeknek oly jelleggel kell bírniok, hogy azok a társadalomban mutatkozó szellemi-egység részei lehessenek s itt a tagok jellegével bírhasanak⁵. Ilyen tagok a társadalomban *a rendek* lesznek.⁶

Az ekként előálló egész sajátos jelleggel bír, s lényegét a többi egészekkel való vonatkozásából meríti.⁷ Ezek különféle tevékenységet fejtenek ki.

*A rendi állam az universális társadalom-felfogás legtökéletesebb politikai kifejezése.*⁸

3. §. A helyes jogra vonatkozó tanok.

Irodalom : Kohler : Lehrbuch der Rechtsphilosophie. 1909. 38 és köv. l.; Kunz : Az igazságos jog. 1909.; Fr. v. Liszt : Das richtige Recht in der Strafgesetzgebung. Zeitschrift f. die gesammte Strafrechtswissenschaft. 1906. 558. l.; Stammler : Die Lehre von dem richtigen Recht. 1902.; Somló : Masstäbe zur Bewertung des Rechts. Archiv f. Rechts- und Wirtschaftsphilosophie 1909—10. III. 508.l.; Moór : Bevezetés. 110 és

¹ I. m. 199. l.

² I. m. 201. l.

³ I. m. 202. l.

⁴ I. m. 204. l.

⁵ I. m. 206. l.

⁶ I. m. 207. l.

⁷ I. m. 208. l.

⁸ I. m. 215. l.

köv. l.; U. a. Stammler „Helyes jogról“ szóló tana 1911. M. Jogászegyleti Értekezések III. k. 25. füzet.

Egyes felfogások.

1. Az előbbiekben az eszményi államról szóló tanokat fejtegettük, de vannak felfogások, melyek a *helyes jogot* kívánják megállapítani.

Az idetartozó elméletek négy csoportját különböztethetjük meg aszerint, hogy azok :

a) a helyes jogban a természetben uralkodó törvényszerűség további érvényesülését látják, avagy

b) azt az emberi boldogság, illetve haladás eszközének tekintik ;

c) benne a társadalmi lét törvényszerűségét találják, illetve

d) azt a közérdeket megvalósító, de az uralkodó érzelmekkel egyező logikus szabályok foglatának tartják.

Helyes jog azonos a természetben érvényesülő törvényekkel.

2. a) Itt mindenekelőtt azokat az elméleteket említhetjük melyek a jognak az *okozatossági törvény* szerinti kialakulásában látják a helyes jognak a megvalósulását.

Ezek a tanok ismét több csoportra oszlanak.

α) Természetes kiválasztás tana.

α) Elsősorban azokat az írókat sorolhatjuk itt fel, akik a mindenségben uralkodó *természetes kiválasztás* törvényeinek szolgálatában állónak tartják a jogot, illetve azon faji tulajdonságok kifejlesztését előmozdítónak vélik azt, melyek a létért folytatott küzdelemben a győzelmet biztosítják. Mint szólamot már *Ulpianus* kijelentésében : „lex naturae est, quod natura omnia animalia docuit“ megtaláljuk e tételt, de amely mint tudományos elmélet csak az újabb időben lépett fel. (Hesse, Matzat, Gumpłowicz, az eugenetikai elméletek hívei : Schallmayer stb.)¹ A *természetes kiválasztást legtokéletesebben szolgáló jog tehát itt a helyes jog.*

Ez iskolára nézve először is megjegyezzük, hogy a társadalomra nézve nem a természeti világ törvényei az irányadók, hanem a társadalmi életben az erkölcs törvényei a döntők, melyek igen sokszor ellentétesek a természetben uralkodó törvényekkel ; de másrészt kiemelhetjük, hogy a kiválasztás irányai (testi vagy a szellemi növekvés stb.) tekintetében,

¹ Natur und Staat. 1904.

tehát a tekintetben, hogy minő kiválasztás a megfelelő, feltétlen ismérvünk nincs.

A tan tehát hypothesisekkel dolgozik.

β) A történelmi materializmus felfogása.

β) E csoportba sorozhatjuk a *gazdasági materializmus* tanát is, amely szerint a jog végcélja a gazdasági élet természet törvényei szerinti fejlődésének előmozdítása s így a *helyes jog is e cél, a gazdasági fejlődés szolgálatában áll.*

Meg kell azonban jegyezni, hogy ahhoz, hogy itt az élet előmozdításáról, vagy hátráltatásáról beszélhessünk, a hirdetett törvényszerűségnek nem szabad feltétlennek lenni, mert ha az ilyen, előmozdításról vagy hátráltatásáról a társadalmi életben nem is szólhatunk. Legalább is a fejlődés üteme tekintetében kell, hogy előfordulhasson az *eltérés lehetősége*. Ezt gyorsíthatja, illetve lassíthatja a *helyes jog*.

γ) A fejlődés tana.

γ) Ugyancsak a *társadalom természetes fejlődési menetével egyező jogot* tekinti *von Liszt helyes jognak*.

A jogfejlődés „irányát“ ő az összehasonlító jogtudomány segítségével magának a jognak a változásából kívánja megállapítani. A jogösszehasonlítás útján nevezetesen állandóan visszatérő s mértékként szereplő fejlődési típusokat fogunk — szerinte — megállapíthatni tudni, ami lehetővé teszi a nemzet életében az elért fejlődési fok meghatározását s ezzel együtt a jövőben szükségkép elérendő következő fejlődési foknak, a legközelebbi jövődőnek, a leendőnek, tehát e fejlődési fokot szolgáló helyes jognak a megjelölését.

Egy másik helyen *von Liszt* tételét következőkép formulázza: „Miután mi a létezőt történelmileg létrejöttnek tekintjük s ennek megfelelőleg a jövőt megállapítjuk, megismerjük azt is, aminek lenni kell. Az eljövendő és megvalósítandó ennyiben azonos fogalmak. Csak a fejlődési irányzat adhat a megvalósítandó tekintetében felvilágosítást.“¹

Hiányzik azonban itt is annak megállapítása, minő változás jelentkezik fejlődésként; valamint a fejlődés mértékének megjelölése sincs meg. Nincs bizonyítva továbbá a fejlődés törvényszerűsége se; végül nincs igazolva az se, hogy a jövő azonos a helyessel.

¹ *Radbruch i. m. 17. l.*

b) Utilitarista theoria.

b) Egy másik tan itt az *utilitarista* felfogás.

Bentham szerint a helyes jog mértéke „a legtöbb ember legnagyobb boldogsága“, végső célként e boldogság jelentkezővén.

A haladás tana.

E tan továbbfejlesztését *H. Spencer*-nél látjuk.

a) *Spencer* szerint a társadalmi haladás az egoizmus és altruizmus ellentétének megszűnésében áll. *Helyes jog tehát az lesz, mely a szükségszerű, természetes fejlődést nem gátolja, az emberek boldogságát szolgálja, azok igazságossági szükségleteinek megfelel.*

Mindkét elméletnél hiányzik azonban a haladás kritériuma. *Bentham*-nál ezenkívül nincs megállapítva a boldogságot képviselő javak elosztása az egyesek között. Egyforma vagy különböző legyen-e ez?

β) Ugyancsak ez iskola körébe sorozható *Kohler*, (*Lehrbuch der Rechtsphilosophie* 1917. 12. l.), aki a jogot a kultúra haladása előmozdítási eszközének véli.

A jog feladata egyrészt, hogy a kultúrát előbbrevigye, másrészt a gátló momentumokat háttérbe szorítsa. Minthogy azonban a szükségszerű fejlődés a kulturális előhaladás irányától eltérhet — amennyiben a kultúra logikaellenes elemeket, logikátlanságokat is tartalmaz —, a jognak feladata a kultúra haladásának előmozdítása, s a kultúra foka, mint a jog helyességének a szükségszerű fejlődés fogalmától eltérő és különböző mértéke szerepelhet a jog megítélésénél, illetve a helyes jog megállapításánál értékmérőként.

γ) *Kohler* irányának követője *Berolzheimer*. A fejlődés eszméje — szerinte¹ — azt jelenti, hogy a történeti folyamat nem tények pusztá egymásutánját mutatja, hanem, hogy az előálló (Werden) nem egyéb, mint *sarjnak* (Keim) a kifejlődése, úgyhogy minden jövő a múltban már bentfoglaltatik s a későbbi logikai szükségességgel támad az előzőből.

A fejlődéstörténeti kialakulásból megismerhetjük a ma uralkodó fejlődéstörténeti törekvést. Ebből azután megállapíthatjuk a *természetes*, azaz azt a *fejlődési irányt*, mely a

¹ Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie. I. 1907—1908. 443. l.

törvényhozó befolyása nélkül létesül. A törvényhozó ez irányzatot előmozdítja, amennyiben a természetes fejlődés a kultúrát emeli, ellenben gátolja, amennyiben e természetes irányzat káros utakra téved. *A helyes jog itt a fejlődéssel egyező irányt jelenti.*

A kultúra haladásának kritériuma azonban mindkét íronál hiányzik.

c) A társadalmi törvényszerűség elmélete.

Ugyancsak a helyes jog megállapítására törekszik *R. Stammler: Die Lehre von dem richtigen Recht* (1902) című munkájában. A *tiszta* vagyis az egyes minden egyéni sajátosától mentes (objektív) *akaratban* véli ezt feltalálhatni.¹

Ő egyébként egy „változó tartalommal bíró” természeti jogot ösmer.²

Stammler szerint a társadalmi lét törvényszerűsége valamely társadalom eszmei jellegében áll, mint amelynek szabályozása minden egyes alárendeltnek *általános figyelembevételével* történik akként, hogy minden egyes oly elbánásban és szabályozásban részesüljön, ahogy ő — ha őt szabadnak tekintjük — akarni is kíván.³ A *szabadon* (vagyis tárgyilagosan) *akaro emberek egyesülése jelentkezik ekként a társadalmi lét végcéljaként.*⁴

Felmerül a kérdés, mikor következik ez állapot be?

A társadalmi lét két eleme: a *gazdasági élet* s ennek *szabályozása* közül az eszménnyel való egyezés csak ez utóbbinál fordul elő.

Ez eszmény a szabadon egyesülő emberek közössége lesz s az ennek megfelelő jog: az *igazságos jog*.

Stammler már most a helyes jog eszméjét a következőképpen fejti ki:

Az emberi közösség gondolatában két elem rejlik: 1. hogy tagjai emberek, öncélúak emberi méltóságukban; 2. hogy mint közös cél munkájának munkásai, tehát mint a közösség részei, élnek.

¹ Lehrbuch der Rechtsphilosophie. 1922. 167 és köv. l.

² Wirtschaft und Recht. 181. l. — V. ö. Nur die Kategorie des richtigen, gerechten Rechts ist allgemein gültig, aber keine ihrer Anwendungen. *Radbruch* i. m. 5. l.

³ I. m. 368. l.

⁴ I. m. 575. l.

1. Ami az első pontot illeti, azt kell nézni, hogy minden egyes jogi akarásban, vagyis valamely *jogviszonyban az egyik a másikat még öncélnak* tekinti-e vagy sem?

Erkölcstelen tartalmú szerződések ennél fogva semmisek, azok tehát, amelyek az egyiket mint a másikat céljainak pusztá eszközét az utóbbinak kiszolgáltatják. Ilyen az uzsora, differentiális üzletek stb.

2. A másik pontot tekintve, a jog formális alapgondolatában benne rejlik még az is, *hogy a közösség gondolatához mindenkor ragaszkodjunk*. Itt azután azt az ellentmondást kell kiküszöböl-nünk, hogy másokat majd kényszerrel és erőszakkal bevonjunk a jog közösségébe, vagy pedig kizárjuk őket abból.

A tekintetben, hogy mily módon kell már most az egyes esetben döntenünk a mai jogállás szerint különbség van a *büntetőjog, közigazgatási jog és polgári jog* között.

A *büntetőjog* területén a büntethetőség kérdésére nézve ma kizárólag a betű uralkodik. Senki se büntethető, aki a törvény szerint büntethető cselekményt nem követett el.

Ellentéte ennek a *közigazgatási bíráskodás*. A közigazgatási jogban a jogásztevékenység mindkét oldalát, úgy a paragrafált, mint pedig az elvileg helyes jogot, figyelembe kell venni.

E két jog között mintegy közbül álló a *polgári jog*: átmenet ez oly értelemben, hogy rendszerint — míg a törvény betűjét, a paragrafust tekintjük — figyelembe vesszük, tekintettel vagyunk a méltányosságra is.

A helyes jog adott esetben ilymódon az érvényes formalisztikus joggal ellentmondásba kerülhet. Az ellentét mindig megmarad, annak teljes feloldását hiába reméljük. De csökkenthető ez olyképpen, hogy a helyes jog mindinkább érvényhez jusson s a jog akként hajtassék végre, hogy az helyes minőségét megtartsa. *Ebben áll a társadalmi haladás fogalma és gondolata.*

d) **Ekletikus felfogás.**

g) *Kunz Jenő: Az igazságos jog* (1904) című értekezésében a helyes jog kérdését következőkép kíséri megállapítani.

A jog — mondja — háromféle tényezőnek, elemnek terméke.

a) Egyik elemét a gondolkodás és felismerés törvényei szolgáltatják. A jognak e szempontból *logikusnak* kell lenni.

b) A jognak második alkotó eleme az érzelmekben gyöke-

redzik. A jogi szabályozásnak *egyezni kell tehát az uralkodó érzelmekkel.* (Aequitas, humanizmus stb.)

c) A jognak harmadik elemét a közkövetelések képezik. A jognak tehát *egyezni kell a közérdekkel* (Közbiztonság, honvédelem stb.).

Azon jogszabályok, melynek elemei nem tiszták, máris nem tekinthetők az igazságos jog körébe tartozókként.

Igazságos az a jog, melynek alkotó elemei hibátlanok, vagyis melyben a logikai elemek a gondolkodás törvényeivel azonosok; melyben a közkövetelések, a társadalmi közérdek követeléseivel egyezők; végül benne az érzelmi elemek azon feltételeknek megfelelnek, melyek a jog szempontjából való helyességüket biztosítják.

Igazságosnak tekintjük tehát azt a jogot, mely mindenkit abban részesít, mit a társadalom igazi közérdeke követel, mit ennek hiányában vagy háttárán túl, az általános emberi együttérzés helyes érzelmei megkívánnak és ami, mindezek kielégítése után, a jogilag feldolgozandó eset helyes logikai következményeként jelentkezik.

AZ ÁLLAM ÉS A JOG ÉRTELME S AZOK HELYE AZ ÉRTÉKEK VILÁGÁBAN.

4. §. Az értékelés.

Irodalom: Böhm K.: Ember és világa. III. k. Axiológia. 1906.; Somló: Az érték problémája. Athenaeum. 1911. — Rickert: Vom System der Werte. Logos. VI. k. 1913. 293 l.; Pauler: Bevezetés a filozófiába. 1920. 227 l.; Radbruch: i. m. 84 l.; Moór Gy.: Bevezetés. 284 l.

A kérdés feltevése.

1. Mint gyakorlati jelenségek — a társadalom, állam és jog — bölcséletének, a társadalom-, állam- és jogbölcsületnek választ kell adni alkalmazott részében az „Állam és jog értéktanában“ arra a kérdésre: — Mi az értelme az államnak és a jognak? Miért vannak ezek? Mi ezek helye az értékek világában?, mégpedig azért, hogy ennek alapján dönthessünk azon kérdés tekintetében: mikor felelnek meg ezek céljuknak, mikor töltik be feladatunkat, mikor helyesek, értékesek ezek?

2. Mielőtt a problema érdemleges tárgyalásába kezdenénk s a jog és állam helyességének kérdését kutatnánk, előzőleg kérdésekre kell választ adnunk.

Vizsgálunk kell nevezetesen elsősorban azt: a) mit értünk értéklés, különösen b) az állam, illetve jog értékelése alatt, c) mi jelentkezik itt értékmérőként, d) mi lesz az értéklés eredménye?

Egyes theóriák.

a) Felvetődik tehát először is a kérdés: *mily alapon történik egyáltalán értéklés, becslés?*

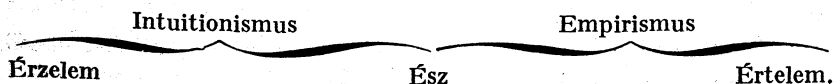
Ami az értéklés, a becslés *felismerési módját* illeti, úgy e tekintetben két tannal, két felfogással, az *intuitionizmussal* és az *empirizmussal* találkozunk. Amaz, az *intuitionizmus*, önkéntelennek, adottnak, ösztönszerűnek tekinti az értéklést, a becslést; az *empirizmus* viszont tapasztalat eredményének tartja azt.

E két felfogást keresztezve, ismét három tant látunk, melyek megint más és más *alapon* gondolják az értéklés létrejöttét, amennyiben ezek közül az egyik a becslés alapját az *érzelemben*, a másik az *értelemben*, harmadik viszont az *észben* látja.

Az első tan szerint az *öröm és fájdalom érzete* döntene az értéklés tekintetében; a másik felfogás szerint a *kitűzött cél, az elérendő eredmény* lenne irányadó a becslésre nézve; míg a harmadik theória szerint *elvek, principiumok* alapján jönne létre az elhatározás, történné a döntés.¹

3. Az elmondottakat szem előtt tartva, szerintünk az *értéklés alapját* az *érzés* alkotja, az a körülmény nevezetesen, hogy érző lények vagyunk, hiányaink, szükségleteink, vágyaink vannak, melyek kielégítést igényelnek s egyes dolgok e kielégítést nyújtják is s ennek megfelelőleg ezek *értékesek*. Ez alapon szólnunk azután *kellemes és kellemetlenről, hasznos és károsról, jó és rosszról, helyes és helytelenről*. Az *értékesség mértéke* már most aszerint igazodik, mennyiben képes valamely dolog a szükség-

¹ A becslési alap shémája:

leteket kielégíteni s megfelelő érzést kelteni, a különböző célt megvalósítani, elérni segíteni.

Míg tehát az értéklés alapját *érzetekben, hiányérzetekben* látjuk, az *értelem*, tehát a *tapasztalat*, az értékelésnél annyiban játszik szerepet, hogy az a kielégítést nyújtó tárgyak között válogat s azt nézi, hogy a kitűzött és elérendő célt *az eszközök valamelyike* s ezt is *mily mértékben* előmozdítja-e vagy sem?

A fejlődés legmagasabb fokán végül elvek szem előtt tartásával *észparancson* fog alapulni a becslés.

Tekintettel arra, hogy itt — az állam és a jog vizsgálatánál — (nem egyéni, hanem) társadalmi jelenségekről van szó, s a becslést nem az egyén teljesíti, hanem az összesség, itt tehát nem egyéni, hanem *társadalmi értéklésről* beszélünk. Kollektív pszichológiai jelenségek egy esetéről lesz itt szó, tehát annak kifejtéséről, hogy az egyesek egymástól eltérő érzéseiből, hogy és mint alakul ki egy közös, az egyes érzések eredőjeként jelentkező érzés.¹

Az összesség szükségletei irányadók ugyanis a társadalmi életben a kielégítést nyújtó eszközök értéklésénél s e tekintetben az itt helyet foglaló értéklés *összességi*, azaz az *egyéni értéklések eredője* lesz.

A hiányok kielégítésére szolgáló dolgok, javak elérendő célokként s ez alapon *értékekként* lépnek fel azután.

4. A célokat majd osztályozhatjuk; ezeknek bizonyos egymásutánját, hierachiáját állapíthatjuk meg.

A felmerülő célokat vizsgálva mindenekelőtt *abszolút* és *relatív* célokat s ezzel egyezően megfelelő értékeket különböztethetünk is meg, s amazokat, az *abszolút értékeket* önállóknak, feltétleneknek tekintve, emezeket *relatív értékek* lesznek, a körülmények szerint igazodnak.

Feltétlen célokként az emberiség életében a legfőbb javak : az *igaz, szép és jó* jelentkeznek,² míg az ezek szolgálatában álló relatív értékek *subjektívek*, azaz *alanyiak*, egyéniek, és *objektívek*, vagyis tárgyilagosaak, általánosak lehetnek.

¹ Annak eldöntése, hogy ezen *összességi értéklés* tekintetében *egy osztály*, vagy a *többség*, a *tömeg* érzése-e az irányadó, a kollektív pszichológiába tartozik.

² Annak vizsgálata, hogy ezek *egy* értékre nem vezethetők-e vissza, nem a mi vizsgálódásunk körébe tartozik. V. ö. Radbruch i. m. 87. l.

5. b) A társadalmi életben azután az értéklés különböző tereken (az erkölcs körében, a gazdasági, jogi stb. életben) történhetik s az eszközök értéklése részben az egyes körökön belül, de az egyes körök között is előfordulhat, úgyhogy itt az értékek hierarchiáját konstruálhatjuk meg.

A fellépő szükségletek minőségének, tartalmának különbözősége szerint már most ennek megfelelőleg az értékeknek ismét *eltérő fajait* ismerjük.

A gazdasági, vallási, aesthetikai értékek mellett az értékek külön fajaiként az *erkölcsi értékek* jelentkeznek.

A lét biztosítására, a fejlődés előmozdítására, a jó, bizonyos megfelelő helyzet, meghatározott *kultúrállapot*, a *célok elérésére irányuló eszmék megvalósítását jelentő lét*¹ fenntartására vonatkozó törekvések tartoznak ez utóbbiak körébe.

Levezetett s így *relatív, de objektív* értékként jelentkezik már most az emberi összműködés eredménye, a *kultúra*, ennek alakja, az *állam*, eszköze a *jog* is, *abszolút értékek* szolgálatában állván ezek.²

6. c) Egyrészt az állami létet a kultúra előfeltételének tartva, magát az *államot* egy cél megtestesülésének, egy eszme uralomra jutásának, tehát egy *speciális kultúrállapot megjelenési alakjának* tekintve, a *jog* a *kultúra megvalósulása*, az *állam fennállása feltételeinek eszköze* lesz.

A helyesség mértéke. 7. d) A helyesség *mértékeként* e jelenségeknél — az államnál és jognál — az *államra nézve* a kitűzött cél, a kultúra által felállított *eszmény*, a jognál az emberi cselekvések és alakulatok helyessége mértékeként a cselekvés tökéletességének fokaként szereplő *erkölcs* jelentkezik.³

¹ Binder i. m. 107. l.

² Radbruch i. m. 84. l.

³ Radbruch: Grundzüge der Rechtsphilosophie. 1914. c. munkájában (95. l.) tárgyukat tekintve, az értékek három fajtát ismeri ú. m. az *erkölcsiség* személyiségi értékét, az *igazság és szépség* működési értékét és az *igazságosság* közösségi értékét. Minthogy ezek közül az elsőbbséget bármelyik igényelheti a többivel szemben — szerinte — három lehetőség fordulhat elő ú. m. :

a) A működési és közösségi értékek a személyi értékek szolgálatá-

5. §. A helyesség problémája az államra és a jogra vonatkozólag.

Irodalom : Moór Gy. : Bevezetés. 302 l.

A kérdés feltevése.

1. Felmerül már most annak vizsgál-
latának szüksége, miként, mily módon
vethetjük fel és oldhatjuk meg az államra és jogra vonatkozólag
a *megfelelőség*, a *helyesség* problémáját?

Két szempont veendő itt figyelembe ; két kérdés vár itt
megoldásra.

a) Az első kérdés, mely vizsgálandó, a kitűzött cél, a meg-
valósítandó kultúrállapot, az eszmény kérdése lesz, vagyis az :
mi legyen a jog által megvalósítandó cél? milyen legyen az
ennek megfelelő állam és jog?

Ethikai kérdés ez, tartalom kérdése.

b) De vizsgálandó az is, mikor felel meg már most az állam
— mint intézmény — céljának, eszméjének berendezését
tekintve, vagyis, hogy alakja és működése mikor törvényszerű?
hogy a jog mikor éri el célját?

*Technikai kérdés ez, a berendezés, az eljárás, az alak kér-
dése, a jog módszerének, az igazságosság megállapításának
kérdése.*

2. Az igazságos államnak, a helyes jognak mindkét kérdésre
megfelelő választ kell adni. *Az az állam lesz az igazi, az a jog a
helyes, mely a megfelelő célt a megfelelő módon és eszközökkel éri el.*

ban — tudomány, művészet, állam és a jog egyéni erkölcsösség szolgál-
latában ;

b) A személyiségi és működési értékek a közösségi értékek szolgál-
latában — erkölcsösség, tudomány és művészet a jog és állam szolgál-
latában ;

c) személyiségi és közösségi értékek a kultúra szolgálatában —
erkölcsösség, állam és jog, a tudomány és művészet a tárgyilag vett
kultúra szolgálatában állhatnak. Három jelszó felelne meg ez irányzatok-
nak, ú. m. *szabadság — hatalom — kultúra*, jelszavai s a megfelelő
politikai irányzatként az előbbinél *liberalizmus és demokrácia*, a második-
nál *konzervatizmus* jelentkeznék, míg a harmadiknak megfelelő irányzat-
tal a történelemben *Radbruch* szerint még nem találkozunk. A sajátos
módon felfogott és magyarázott klerikalizmus felelne meg szerinte ez
állapotnak.

Az egész állami berendezés: törvényhozás, végrehajtás, a hozandó törvények alkalmasságának, valamint a hozott ítéletek igazságosságának kérdése ide tartozik, vagyis annak eldöntése: milyen célokat tűzzön ki az állam s miként valósítsa meg azokat a jog.

6. §. Megoldási kísérletek: különböző rendszerek.

Irodalom: Paulsen: System der Ethik. 1906. 8. kiad. — Höfding: Ethik. 1901.

Különböző iskolák.

1. Akár *abszolút*, akár *objektív* értéknek tekintjük az *erkölcsöt*,¹ a *jognak* értéke csak *objektív*, amennyiben pedig a jog folyton változó életviszonyok szabályozása, ennek értéke *relatív* lesz.

Vannak mindamellett rendszerek, melyek a jognak is abszolút értéket tulajdonítanak.

Bizonyos, tapasztalatilag nem igazolható előfeltételekből indulnak ki ezek: *metaphysikai jellegűek*. Ezekkel szemben a *tapasztalati rendszerek* állanak.²

A) *Metaphysikai rendszerek*.

2. Ilyen lenne: a) *természetjog*, akár a mindenségben uralkodó törvényszerűség folytatásaként jelentkeznék ez a jog, akár az emberi természettel, illetve a társadalom természetével egyező jog tekintetnék ilyennek.

A mindenségben jelentkező feltétlen elvek szerepelnének e jognál; annak azután ez elveket követnie is kellene. Az ellentmondás azonban itt elkerülhetetlen, mert a természetben az elvek egymást keresztezik. Így ellenkezik egyrészt a harc, tehát a rombolás elve és a lét fennmaradásának a tétele.

A második esetben felmerülne a kérdés: mi lenne ennek a természetnek speciális, jellemző vonása? Bizonyos általános tételeket nyernének itt csupán, melyek üresek, tartalom nélküliek lennének.

¹ Moór (Bevezetés. 302. l.) szerint az erkölcs abszolút mérték igényével lép fel, ha tartalma nem is mentes a változandósággal járó relativitástól.

² A *theologiai rendszereket*, mint amelyek az államot és a jogot Isten akaratára vezetik vissza, illetve lényegéből vezetik le, mint ma már csak néhány egyházi írónál fellépő tanokat mellőzhetjük.

b) Az észjogi rendszer szintén üres lesz. Az ész legfeljebb formális elveket nyújtana, így példának okáért az *összeneműtközés elvének* érvényesítését kívánva. Feltétlen tételeket a gyakorlati élet számára az észből levezetni nem lehet.

B) *Tapasztalati rendszerek.*

3. Itt célként A) az: a) *egyes*, b) *egy osztály*, a *kisebbség*, c) az *összesség jóléte* szerepelne, avagy

B) a) az *egyes*, b) *egy osztály*, c) az *összesség fejlődése*, sajátosságának tekintett jellemvonás hatványozása jelentkeznék, illetve egyes konkrét célok lépnének fel feltétlenül megvalósítandókként.

Ami e végső célokra vonatkozó felfogásokat illeti, úgy ezeket részben a különböző politikai irányokban, részben egyes elméleti tanokban tényleg megtalálhatjuk.

4. A) Az *egyéni boldogság* jelentkezik az állam és a jog végcéljaként, a szofisták állam-felfogásában. Az egoista ethika érvényesülését jelenti ez az államéletben.

Az arisztokratikus államok a *kisebbség (egy osztály) jólétét* akarják megteremteni; míg a Bentham-féle *utilitarismuson* felépülő államnál a *tömeg boldogságát* megvalósító állam jelentkezik eszményi államként.

5. B) Az egyéni tökéletesedést az állam végcéljaként különösen *Platon* és *Aristoteles* tűzik ki, míg a *középkori államok* egy osztály kiemelését tekintik az állam céljának.

Mi a történeti haladást elfogadó felfogást, a *historismust*, tartjuk megfelelőnek vagyis a mindenkori társadalomban jelentkező végső célok, *eszmények* lesznek azok, melyek az egyes korszakokban igazi állam és a helyes jog példányképét nyújtják.

Abszolút célok itt ki nem tűzhetők; a célok és eszmények, korok és népek szerint, a körülményeknek megfelelőleg változnak.

7. §. Az igazságosság kérdése.

Irodalom: Bluntschli: Allgemeine Staatslehre. 1875. 359 l.; Lasson: i. m. 222. l.; Gareis: Vom Begriff Gerechtigkeits. 1907.; Rava: Il diritto come norma tecnica. 1911.; G. del Vecchio: La giustizia. 1914.; Binder: i. m. 368. l.; Horváth B.: Die Idee der Gerechtigkeit. Zeitschr. f. öff. Recht. VII. 11. 1928.; U. a.:

Die Gerechtigkeitslehre des Sokrates und des Platon. Zeitschr. f. öff. Recht. XII. 1930.; *U. a.*: Die Gerchtigkeitslehre der Vorsokratiker. Studii Filosofico-giuridico dedicato a Georgio del Vecchio. 1930. VIII.; *U. a.*: Die Gerechtigkeitslehre des Aristoteles. 1931.

Mikor éri el célját a jog, mikor igazságos az?

1. A másik kérdés, mely itt felmerül: Mikor éri el az állam és a jog célját? mikor törvényszerű e két alakulat? mikor tökéletes formailag tehát az állam? mikor igazságos a jog?

E kérdések tekintetében válaszként csak általános tételek állíthatók fel, melyek azonban szemben az előbbi relativként jelentkező célokkal, abszolutaknak lesznek tekinthetők.

Az igazságosság különböző felfogása.

Így az igazságosság *Platon*nál¹ még a *renddel* azonos. Az értelem uralmát jelenti ez a többi lelki tulajdonságok felett. A lélek elemei közül az igazságos embernél a bátorság az értelem, a vágyak viszont a bátorság és az értelem uralma alatt állanak.

Az igazságosság *Platon* szerint államában különben nem egyéb, mint az összes polgárok államban való részvételének egyenlősége működésük egyenlőségének megfelelőleg.

*Aristoteles*nél az igazságosság az egyenlővel, το μέσον ἴσον, a szélsőségek közötti középpel azonos (Nic. Eth. 1106. l.), vagyis azon magaviselet, illetve érzület az, mely a törvénynek és az egyenlőségnek megfelel.

Ulpianus az igazságot a megfelelőséggel azonosítja. Szerinte ugyanis: „Justitia est constans et perpeta voluntas jus suum cuique tribuendi.”²

Aquinói szt. Tamás a jogoknak egyenlőség szerinti kiosztását tekinti igazságosnak.

Leibniz az igazságosságot az összes erények foglalatának mondja: „Justitia est virtus, quae omnes alias virtutes comprehendit.”³

Spencer szerint igazságosság az, hogy mindenki azt teheti, amit akar, amennyiben ez által más szabadságát nem korlátozza.⁴

¹ Binder i. m. 386 és köv. l.

² I 10 pr. D. de just. et jure 1. l.

³ Nova methodus desc. jurisprudence. II. 8. 14.

⁴ Principles of Ethics. 1888. II. 27. l.

Az újabbak közül *Lasson* szerint „az igazságosság abban áll, hogy az egyenlő egyenlő, az egyenlőtlen pedig egyenlőtlenségének megfelelő egyenlőtlen elbánásban részesüljön“;¹ míg *Binder* a törvény, illetve a jog igazságosságát abban találja, hogy az a jog legfőbb parancsával, melynek minden jognak megfelelni kell, amiben általában minden jog létalapját találja, megegyezzen.²

2. Ilyen abszolút tételként jelentkezik *Stammlernél* is az igazságosság, aki szerint „az egyes vitás eset igazság szerinti eldöntésénél a feladat az, hogy a feleket külön közösségbe egye-sítsük s közöttük az egyenlőség elvei szerint döntsünk.“

3. A kitűzött célokat ezután megállapítva, külön vizsgálódás tárgya lesz az állam berendezésének és az arra vonatkozó helyes jog megállapítása.

A különböző körülmények figyelembevétele mellett lesznek az intézmények azután olymódon szervezendők, hogy leg-tökéletesebben legyenek képesek már most a célul kitűzött eszményt szolgálni.

4. Az állam berendezése tekintetében különösen az a körülmény bír fontossággal, mennyiben vannak áthatva a tagok azon elvektől, melyeken az állam felépül. Minél inkább fogadják el ennek elveit s így meg van bennük a hajlandóság de a lehetőség is, a megfelelő cselekvések véghezvitelére is, annál demokratikusabb berendezésű lesz az állam, viszont mennyivel kevésbé vannak a tagok az állam elvétől áthatva, illetve képzeltek el a lehetőség azok elfogadására, annál arisztokratikusabb, illetve monarchikus berendezésű lesz ez alakulat, lesz ily jellegű az ennek megfelelő *igazi állam*.

5. Ugyanezen momentum irányadó a többi intézmények és alakulatok tekintetében is s így a *jogalkotásban való részvétel* is az állam elvével való megegyezés mértékétől függ, valamint annak *igazgatása és bírászkodása* is aszerint irányul, mennyiben képesek az állam tagjai az elvének megfelelő cselekvéseket végre is hajtani.

Mindezen kérdések helyes megítélése és eldöntése tekintetében gyakorlati momentumok a döntők.

¹ *Lasson* : System 221. l.

² *Binder* i. m. 288. l.

Az igazi állam, valamint ennek egyes intézményei, úgyszintén a helyes jog tételei a körülményeknek megfelelőleg bizonyos formai elvek, momentumok tekintetbevételével lesznek tehát ennek folytán esetről-esetre elbírálandók és megállapítandók.

Az eredmény tehát, melyet a helyes jog keresésénél elérünk az, hogy e tekintetben csak általános kijelentésekhez — mint „jóhiszeműség“, „jó erkölcsök“ stb. kifejezésekhez — jutunk, melyek azonban nem határozott, élesen körülírt fogalmak, hanem csak szem előtt tartandó elvek s azt mutatják, hogy a helyes jog mindenkori alakulása, tényleges, mindenkori értelme és tartalma az előforduló, folyton változó körülményektől függ.

Igazi állam, helyes jog egyébként nem pusztán elképzelt eszmények, hanem — attól eltekintve, hogy megvalósítandó célként jelentkeznek — az életben annak egyes szakaiban meg is valósulnak, egyes intézmények, jogi berendezések ez eszménynek meg is felelnek, hogy azután a körülmények változásával az intézmények és alakulatok ezen jellegüket ismét elveszítsék s az ezeknek megfelelő alakulatok újból csak megvalósítandó célként lépnek fel, folyamányaként az élet folytonos változásának és átalakulásának.¹

¹ *Stammler*: *Theorie des richtigen Rechts* (1902) és *Lehrbuch der Rechtsphilosophie* (1924) c. munkáiban utalásokat igyekszik adni a helyes jogra vonatkozólag.

Míg a „*Theorie*“ c. munkájában az általános elveket állítja fel, addig a „*Lehrbuch*“-ban „*Praxis des richtigen Rechts*“ cím alatt nyújt egyes példákat.

Így beszél *Stammler* a helyes jog „*megvalósulásáról*“ s említi itt az *előjogokat*, *privilegiumokat*, majd a *megkegyelmezést*.

Szól azután a „*méltányosság*“ szerinti ítélkezésről; beszél „*helyes jogokról és kötelességekről*“; tárgyalja „*a szerződés szabadság korlátjait*“; említi a jogviszonyok „*helyes érvényesülését*“ s végül a jogviszonyok „*indokolt bevégződését*“, de mindez esetekben reá utal arra, hogy az adandó válasz az előforduló tényleges állapotokról és körülményektől függ.

TÁRGYMUTATÓ.

- Anarchismus, problémája 11, 16.
 Államellenes tanok 15.
 Állam axiológiája 22.
 „ ethikája 9.
 „ értéktana 27.
 „ , görögök felfogása 15.
 „ igazolása : theologiai felfogás 19.
 „ „ hatalmi elmélet 19.
 „ „ jogi felfogás 20.
 „ jogosultságának kérdése 11.
 „ jogosultságát tagadó felfogások 14.
 „ keresztyén felfogás 15.
 „ , mint önálló érték 25.
 „ „ önállótlan érték 14.
 „ „ öncél 9.
 — regények 28.
 Bellum omnium contra omnes 19.
 Biztonság 25.
 „ tana 23.
 Családjogi elmélet 20.
 Dologi elmélet 21.
 Decentralizáció 17.
 Egyház 18.
 Eklektikus tanok 37.
 Elméleti tanok 9.
 Erkölcsi törvények 16.
 Ethikai államfelfogás 22.
 Evolutionismus 35.
 Értelem 39.
 Értékelés 38.
 „ alapja 39.
 „ shemája 39.
 Értékelés abszolút 39.
 „ relatív 39.
 „ subjektív 40.
 „ objektív 40.
 Érzelem 39.
 Észjogászok 16.
 Észjogi rendszer 44.
 Fasizmus 30.
 Fejlődés 34.
 Gazdasági materializmus 34.
 Gyakorlati tanok 9.
 Hatalmi elmélet 23.
 Helyes felfogás 24.
 Helyesség kérdése 42.
 „ mértéke az államnál 41.
 „ „ a jognál 41.
 „ tartalmi kérdése :
 „ ethikai kérdés 42.
 „ alaki kérdése : technikai kérdés 42.
 Homogenitás törvénye 31.
 Historizmus 44.
 Igazságosság kérdése 44.
 Individualizmus 16.
 Intuitionismus 39.
 Jobbiztonság 23.
 Jobbólcelet, alkalmazott 9.
 Jog, alapja 15.
 „ anarchista felfogása 16.
 „ axiológiája 27.
 „ ethikája 12.
 Jogellenes tanok 16.
 Jog, görögök felfogása 15.
 „ helytelen 25.

Jog, igazolása 23.

- „ , hatalmi elmélet 23.
- „ , elismerési elmélet 23.
- „ , biztonság tana 23.
- „ igazságtalan 12, 25.
- „ jogosultságának kérdése 11.
- „ jogosultságát tagadó felfogások 15.
- „ keresztyén tan 15.
- „ mint önálló érték 25.
- „ „ önállótlan érték 14.
- „ „ öncél 26.

Kapitalizmus 17.

Két-kard elmélet 15.

Kommunistikus tan 16.

Kötelmi jogi elmélet 21.

Kultúrállam 41.

Kultúra haladás tana 35.

Lélektani felfogása az államnak 22.

Metaphysikai rendszerek 43.

Munka organizációja 29.

Okozatossági törvény tana 33.

Önkény, mint jogalap 18.

Patriarchális elmélet 20.

Patrimoniális elmélet 21.

Politika 18.

Rend 32.

Rendi állam 32.

Rendi tagozódás 31.

Szabadjogi iskola 10.

Szabadság 16.

Szabad verseny 18.

Szerződési elmélet 21.

Tagok egyenértéke 31.

Tapasztalati rendszerek 43.

Társadalom, anarchista felfogás 16.

Társadalom, helyessége 10.

Társadalmi harc 24.

„ törvényszerűség 36.

Theologiai felfogás 43.

Természetjogi felfogás 28.

„ iskola 16.

Törekvések, újabb 10.

Történeti áttekintés 14.

Tulajdon 21.

Universalismus 24.

Uralomnélküliség, l. anarchizmus

Utilitarista felfogás 35.

Változhatatlanság 10.

NÉVMUTATÓ.

Althusius 21.

Archelaus 15.

Aristoteles 10, 22, 44, 45.

Szt. Ágoston 15.

Bentham 35.

Berolzheimer 35.

Binder 22, 24.

Bierling 23.

Cabet 30.

Campanella 29.

Choicki 16.

Cicero 21.

Denk 16.

Engels 20.

Epikuraeusok 21.

Fichte 22.

Filmer 20.

Fries 18.

Godwin 17.
 Graswinckel 20.
 Gumpłowicz 20, 33.

Hegel 22.
 K. L. v. Haller 20.
 Herakleitos 15.
 Hesse 33.
 Hobbes 21.

Ihering 23.

Kant 22.
 Kohler 35.
 Kunz 37.
 Kyrenaeikusok 15.

Lassalle 20.
 Lasson 46.
 Leibniz 45.
 Liszt, v. 34.
 Lukács év. 15.

Marx 20.
 Matzat 33.
 Márk év. 15.
 Máté év. 15.
 Moór 12.
 Morus Tamás 29.

Platon 10, 16, 19, 28, 44, 45.
 Plutarchos 15.
 Protagoras 15, 21.
 Proudhon 17.
 Pufendorf 21.

Radbruch 30, 31.
 Rousseau 21.

Schallmayer 33.
 Schmidt, Johann Kaspar 17.
 Somló 38.
 Sophisták 15.
 Spann 31.
 Spencer 35, 45.
 Spinoza 19.
 Stammler 12, 24, 36.
 Stirner, Max 17.
 Szt. Tamás, aquinói 45.
 Tertullian 15.
 Tolstoi 18.

Ulpianus 33, 45.

Wolff Chr. 22.

Zenon 16.

A TÁRSADALOM-, ÁLLAM- ÉS JOGBÖLCSELET BIBLIOGRAPHIÁJA.

Hemming : De lege naturae. 1562.

Winkler : Principiorum juris libri V. 1615.

Grotius : De jure belli ac pacis. 1625.

Selden : De jure naturae et gentium. 1640.

Spinoza : Tractatus theologico-politicus. 1670.

Pufendorf : De jure naturae et gentium. 1672.

Locke : Two treatises on government. 1690.

Thomasius : Fundamenta juris naturae et gentium. 1705.

Pröleus : Grundsätze des Rechts der Natur. 1709.

Gundling : Jus naturae et gentium. 1714.

Glafey : Vernunft- und Völkerrecht. 1723.

Heinecke : Elementa juris naturae et gentium. 1736.

- Montesquieu* : De l'esprit des lois. 1743.
Achenwall : Elementa juris naturae. 1750.
Wolff, Chr. : Institutiones juris naturae et gentium. 1754.
Schmausz : Neues System des Rechts der Natur. 1754.
Rutherford : Institutes of natural law. 1754.
Rousseau : Contrat social ou principe du droit politique. 1763.
Burlamaqui : Principes du droit de la nature et des gens. 1766—1768.
Ferguson : Essay on civil society. 1766.
Lampredi : Jus naturae. 1773.
Abreu : Essay sobre la jurisprud. univ. 1786.
Filó : Jus naturae. 1786.
Schmalz : Recht der Natur. 1791—95.
Brezanóczy : Explanatio juris naturae et pol. 1795—96.
Fichte : Grundlage des Naturrechts. 1792—97.
Kant : Metaphysische Anfangsgründe der Rechtslehre. 1797.
Hugo : Lehrbuch des Naturrechts als einer Philosophie des positiven Rechts. 1797.
Rayneval : Institutions du droit de la nature et des gens. 1803.
Fries : Philosophische Rechtslehre. 1803.
Szilágyi : Természeti törvénytudomány. 1813.
Constant : Principes de politique. 1815.
Krug : Dikaeologie oder philosophische Rechtslehre. 1817.
Zachariae : Vierzig Bücher vom Staat. 1820—35.
Hegel : Grundlinien der Philosophie des Rechts. 1821.
Rotteck : Lehrbuch des Vernunftsrechts. 1824—35.
Újfalussy : A természeti hármass törvény. 1825.
Stahl : Philosophie des Rechts. 1830—37.
Warnkönig : Rechtsphilosophie als Naturlehre des Rechts. 1834.
Murhard : Der Zweck des Staates. 1832.
Leo : Studien und Skizzen zu einer Naturlehre des Staates. 1833.
Lerminier : Philosophie du droit. 1834.
Banó : Elementa jurisprudentiae naturalis. 1836.
 „ Bevezetés a természeti jogba. 1839.
Ahrens : Cours de droit naturel. 1837.
Virozsil : Elementa juris naturae. 1839.
Beseler : Volksrecht und Juristenrecht. 1843.
Bluntschli : Psychologische Studien über Staat u. Kirche. 1844.
Bitzer : System des natürlichen Rechts. 1845.

- Taparelli* : Saggi theoretico di diritto naturale. 1846.
- Béline* : Philosophie du droit. 1844—48.
- Röder* : Grundzüge des Naturrechts. 1846.
- Benczur* : A szabadság és a társadalmi rend elmélete. 1848.
- Fries* : Politik oder philosophische Staatslehre. 1848.
- Schwarzenberger* : Les lois de l'ordre social. 1849.
- Bluntschli* : Allgemeines Staatsrecht. 1851.
- Planta* : Die Wissenschaft des Staates oder die Lehre von dem Lebensorganismus. I.—II. Teil. 1852.
- Gerber* : Über öffentliche Rechte. 1852.
- Kapp* : System der Rechtsphilosophie. 1857.
- Austin* : The province of jurisprudence. 1861.
- „ Lectures on jurisprudence or the philosophy of positive law. 5. kiad. 1885.
- Geyer* : Geschichte und System der Rechtsphilosophie. 1863.
- Bähr* : Der Rechtsstaat. 1864.
- Amos* : A systematic view of the science of jurisprudence. 1872.
- Krieken, van* : Über die sogenannte organische Staatstheorie. 1873.
- Pauler* : Észjogi előtan. 1873.
- Zoepfl* : Grundriss der Vorlesungen über Rechtsphilosophie. 1874.
- Rümelin* : Über das Rechtsgefühl. 1875.
- Gumplowicz* : Rasse und Staat. 1875.
- „ Allgemeines Staatsrecht. 1887.
- Dahn* : Zur Lehre von den Rechtsquellen. 1877.
- Müller* : Die Elemente der Rechtsbildung und des Rechts. 1877.
- Thon* : Rechtsnorm und subjektives Recht. 1878.
- Dahn* : Die Vernunft im Recht. 1879.
- Holland* : The elements of jurisprudence. 1880.
- Schuppe* : Grundzüge der Ethik und Rechtsphilosophie. 1881.
- Miller, W.* : Lectures on the philosophy of law. 1881.
- Lasson* : System der Rechtsphilosophie. 1882.
- Byk* : Rechtsphilosophie. 1882.
- Cavagniari* : Corso moderno di filosofia del diritto. 1882.
- Lightwood* : The nature of positive law. 1883.
- Brown* : Philosophy of common law. 1883.
- Post* : Die Grundlagen des Rechts und die Grundzüge seiner Entwicklungsgeschichte. 1884.
- Pulsky* : A jog- és állambölcsélet alaptanai. 1885.
- Bluntschli* : Lehre vom modernen Staat. 1886.

- Ihering* : Der Geist des römischen Rechts. 1888.
- Concha* : Filosofia del Derecho. 1888.
- Harms* : Begriff, Formen und Grundlegung der Rechtsphilosophie. 1889.
- Preuss* : Gemeinde, Staat, Reich als Gebietskörperschaften. 1889.
- Bergbohm* : Jurisprudenz und Rechtsphilosophie. 1892.
- Pikler* : Bevezetõ a jogbölcséletbe. 1892.
- Salmond* : First principles of jurisprudence. 1893.
- „ Jurisprudence or the theory of law. 1907.
- Hölder* : Über objektives und subjektives Recht. 1893.
- Miraglia* : Filosofia del diritto. 1893.
- Schmidt, Br.* : Der Staat. 1896.
- Pagano* : Introduzione alla filosofia del diritto. 1896.
- Bornhak* : Allgemeine Staatslehre. 1896.
- Stammler* : Wirtschaft und Recht. 1896.
- „ Die Lehre von dem richtigen Rechte. 1902.
- „ Theorie der Rechtswissenschaft. 1911.
- Clarke* : The science of law. 1898.
- Giner y Calderon* : Resumen de filosofia del derecho. 1898.
- Esterházy* : A bölcséleti jogtudomány kézikönyve. 1897—99.
- Rehm* : Allgemeine Staatslehre. 1899.
- Petrone* : Filosofia del diritto. 1899.
- Rattigan* : Science of jurisprudence. 1899.
- Jellinek* : Allgemeine Staatslehre. 1900.
- Schmidt, R.* : Allgemeine Staatslehre. 1901.
- Bartolomei* : Lineamenti di un teoria del giusto e del diritto. 1901.
- Carle* : La filosofia del diritto nello Stato moderno. 1903.
- Affolter* : Staat und Recht. 1903.
- Wagner-Berolzheimer* : Rechtsphilosophische Studien. 1903.
- Weber* : Die Bedeutung der Volkswirtschaftslehre für die Rechtswissenschaft. 1903.
- Menger* : Neue Staatslehre. 1904.
- Stern* : Rechtsphilosophie und Rechtswissenschaft. 1904.
- Berolzheimer* : System der Rechts- und Wirtschaftsphilosophie. 1904.
- Bárány* : Jogbölcselkedés. 1904.
- Vanni* : Lezioni di filosofia del diritto. 1904.
- Levi* : Per un programma di filosofia del diritto. 1905.
- Jellinek* : System der subjektiven öffentlichen Rechte. 1905.

- Kohler* : Einführung in die Rechtswissenschaft. 1905.
- Rosenberg* : Staat, Souveränität und Bundesstaat. 1905.
- Kuhlenbeck* : Natürliche Grundlagen des Rechts und der Politik. 1905.
- Lask* : Rechtsphilosophie. 1905.
- Del Vecchio* : I prepositi filosofici del nozione del diritto. 1905.
- Groppali* : Filosofia del diritto. 1906.
- Finkey* : A tételes jog alapelvei és vezéreszméi. 1908.
- Kantorowicz* : Rechtswissenschaft und Soziologie. 1911.
- Binder* : Rechtsnorm und Rechtspflicht. 1912.
- „ „ Rechtsbegriff und Rechtsidee. 1915.
- Binder* : Recht und Macht als Grundlagen der Staatswirksamkeit. 1921.
- Kronenburg* : Positief Recht en Rechtsbewustzijn. 1912.
- Ehrlich* : Grundlegung der Soziologie des Rechts. 1913.
- Radbruch* : Grundzüge der Rechtsphilosophie. 1914.
- Bartolomei* : Lezioni di filosofia del diritto. 1915.
- Emge* : Über das Grunddogma des rechtsphilosophischen Relativismus. 1916.
- Kohler* : Lehrbuch der Rechtsphilosophie. 1917.
- Nelson* : Rechtswissenschaft ohne Recht. 1917.
- Somló* : Juristische Grundlehre. 1917.
- Münch* : Recht und Kultur. 1918.
- Weigelin* : Sitte, Recht und Moral. 1919.
- Rümelin* : Die Gerechtigkeit. 1920.
- Levi* : Filosofia del diritto e tecnicismo giuridico. 1920.
- Mezger* : Sein und Sollen im Recht. 1920.
- Maggiore* : Filosofia del diritto. 1921.
- Kaufmann E.* : Kritik der neukantischen Rechtsphilosophie. 1921.
- Mayer, M. E.* : Rechtsphilosophie. 1922.
- Kaufmann F.* : Logik und Rechtswissenschaft. 1922.
- „ „ Kriterien des Rechts. 1924.
- Sander* : Staat und Recht. 1922.
- Stammler* : Lehrbuch der Rechtsphilosophie. 1922.
- Beling* : Revolution und Recht. 1923.
- „ „ Rechtswissenschaft und Rechtsphilosophie. 1923.
- Weigelin* : Einführung in die Moral- und Rechtsphilosophie. 1923.
- Wundt* : Staatsphilosophie. 1923.
- Moór* : Bevezetés a jogfilozófiába. 1923.

- Litt* : Individuum und Gemeinschaft. 1924.
Laun : Recht und Sittlichkeit. 1924.
Teghze : Társadalom-, állam- és joghölcselet. 1924.
Binder : Philosophie des Rechts. 1925.
 „ Die Gerechtigkeit als Lebensprinzip des Staates. 1926.
Emge : Vorschule der Rechtsphilosophie. 1925.
Salomon : Grundlegung der Rechtsphilosophie. 1925.
Husserl : Rechtskraft und Rechtsgeltung. 1925.
Darmstaedter : Recht und Rechtsordnung. 1925.
Marck : Substanz- und Funktionsbegriff in der Rechtsphilosophie. 1925.
Horváth B. : A társadalom és az állam funkcionális szemlélete. 1926.
Renard : La valeur de la loi. 1928.
Hauriou : L'ordre social, la Justice et le Droit. 1927.
Schönfeld : Die logische Struktur der Rechtsordnung. 1927.
 „ Von der Rechtserkenntnis. 1931.
Tsatsos : Der Begriff des positiven Rechts. 1928.
Miceli : Principii di filosofia del diritto. 1928.
Tesar : Die Überwindung des Naturrechts in der Dogmatik des Strafrechts. 1928.
Baumgarten : Rechtsphilosophie. 1929.
Binder : Staatsräson und Sittlichkeit. 1929.
Salomon : Das Recht als Idee und als Satzung. 1929.
Larenz : Das Problem der Rechtsgeltung. 1929.
 „ Staatsphilosophie. 1933.
Sommer : Kritischer Realismus und positive Rechtswissenschaft. 1929.
Dabin : Philosophie de l'ordre juridique positive. 1929.
Schwinge : Der Methodenstreit in der heutigen Rechtswissenschaft. 1930.
Del Vecchio : Lezioni di filosofia del diritto. 1930.
Binder, Busse, Larenz : Einführung in Hegels Rechtsphilosophie. 1931.
Le Fur : Droit individuel et droit social. 1931.
Emge : Geschichte der Rechtsphilosophie. 1931.
Stock : Rechtsphilosophie. 1931.
Petraschek : System der Rechtsphilosophie. 1932.
Schilling : Christliche Sozial- und Rechtsphilosophie. 1933.
Forsthoff : Der totale Staat. 1933.

- Horneffer, R.* : Die Entstehung des Staates. 1933.
Hippel : Die Krise des Rechtsdenkens. 1933.
Schmelzeisen : Die Überwindung der Starrheit im neuzeitlichen Rechtsdenken. 1933.
Tourtoulou : Les trois justices. 1933.
Voegelin : Rasse und Staat. 1933.
Meyer : Recht und Volkstum. 1933.
Binder : Der deutsche Volkstaat. 1934.
Müllereisert : Rechtsphilosophie. 1934.
Holstein-Larenz : Staatsphilosophie. 1934.
Koellreutter : Der völkische Führerstaat. 1934.
Kriek : Die deutsche Staatsidee. 1934.
Lange : Vom Gesetzstaat zum Rechtsstaat. 1934.
Larenz : Deutsche Rechtserneuerung und Rechtsphilosophie. 1934.
Horváth : Rechtssoziologie. 1934.
 „ Jogelmélet és társadalomelmélet. 1935.
Moór : A természetjog problémája. 1934.
 „ Szociológia és jogbölcselet. 1934.
Faidherbe : La justice distributive. 1934.
Binder : Grundlegung zur Rechtsphilosophie. 1935.
Jerusalem : Der Staat. 1935.
Pena, E. L. : El Derecho social. 1935.
Gehlen : Der Staat und die Philosophie. 1935.
Larenz : Rechts- und Staatsphilosophie der Gegenwart. 1935.
Sauer : Rechts- und Staatsphilosophie. 1936.
Burckhardt : Methode und System des Rechts. 1936.

FOLYÓIRATOK.

- Annuaire de l'institut international de philosophie du droit.* 1931. —
Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie. 1907—1933.
Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie. 1933. —
Archive de philosophie du droit et de sociologie juridique. 1931. —
Internationale Zeitschrift für Theorie des Rechts. 1926. —
Rivista internazionale di filosofia del diritto. 1921. —
Zeitschrift für analytische Rechtsforschung. 1931. —
Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaften. 1844. —
Zeitschrift für Rechtsphilosophie. 1914. —
Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft. 1878. —

